

DOI: <https://doi.org/10.18524/2519-2523.2022.17.268819>
УДК 94(477) “14/17”

OTTOMAN ADMINISTRATIVE AND TERRITORIAL SYSTEM OF BUDJAK AND OCHAKIV LAND

Oleksandr Sereda

PhD (History), Associate Professor
South Ukrainian National
Pedagogical University
named after K. D. Ushynsky
26, Staroportofrankivs'ka St.,
Odesa, Ukraine, 65020
ORCID: [https://
orcid.org/0000-0002-5921-8907](https://orcid.org/0000-0002-5921-8907)
E-mail: olexer@ukr.net

Citation: Sereda, O. (2022). Ottoman administrative and territorial system of Budjak and Ochakiv land. *Chornomors'ka mynuvshyna: notes of the Department of the history of Cossacks in the South of Ukraine* / V.A. Smolij, ed. Odesa, vol. 17, pp. 3-25.

Submitted: 21. 11. 2022

Annotation

The Ottoman territorial-administrative system of the North-Western Black Sea Coast was formed during the 15th-18th centuries within the historical-geographic lands that are part of modern Moldova and Ukraine.

In the territories that are exclusively under the power of the Ottoman state, the Ottoman centralized territorial-administrative management system is being gradually introduced, starting from the formation of the smallest administrative units to the formation of sanjaks and later to their development as part of the eyalet Silistra-Ochakiv. 1. Creation of primary administrative administration – formation of self-governing civil communities and their territorial division in Budjak and Ochakiv land. 2. Judicial-administrative management and fiscal-territorial division of the North-Western Black Sea Coast. 3. The formation of sanjaks in the North-Western Black Sea coast and the formation of the Silistra-Ochakiv eyalet. In addition to the above, structures of the Crimean Tatar administration over the hordes were established on the redeemed lands given to the Crimean Khan, and territories with a predominantly Christian population were also organized.

According to archival data, the territory of the North-Western Black Sea Coast in its military-administrative system is divided into three consecutively created sanjaks: Akkerman, Bender and Ochakiv, which are a constituent part of the Silistra-Ochakiv eyalet. At the same time, at the early stage of their existence, the Akkerman and Silistre sanjaks were the basis for the creation of the said eyalet. Each sanjak contained several judicial-administrative districts – kaza. In particular, the Akkerman sanjak covered the main part of Budjak and the Southwestern edge of the Ochakiv land. Akkerman sanjak included kazas Akkerman, Kiliya, Tatarbunar and Ismail-gechedi. The Bender sanjak covered the territories of the kaza of the same name and the Transnistrian possessions of the Ochakiv land. Ochakiv sanjak was located on most of the confluence of the Dniester and Bug rivers, with the exception of the Transnistrian region. The administration of the qadis was carried out over the united communities – nahiye and redeemed territories – mukataa.

In general, the main part of the Ottoman possessions in the North-Western Black Sea region was subject to the centralized administration of the Ottoman vertical of power, where the permanent territorial-administrative system of the provincial division of the Ottoman state was applied. In addition, the region contained a collection of lands with different forms of administrative organization without a single defined management system, which was based on the traditional forms of organization of these communities and, as a rule, was subordinated to the administration of the Crimean Khanate.

Key words: Budjak, Ochakov land, the Ottoman state, administrative system, historical-geographic lands.

ОСМАНСЬКИЙ АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ УСТРІЙ БУДЖАКА Й ОЧАКІВСЬКОЇ ЗЕМЛІ

Олександр Серета

Кандидат історичних наук,
доцент
Південноукраїнський
національний
педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського
Вул. Старопортофранківська, 26,
м. Одеса, 65020, Україна.
ORCID: [https://
orcid.org/0000-0002-5921-8907](https://orcid.org/0000-0002-5921-8907)
E-mail: olexer@ukr.net

Цитування: Серета О. Османський адміністративно-територіальний устрій Буджака й Очаківської землі. *Чорноморська минувшина*: записки Відділу історії козацтва на півдні України: зб. наук. праць / за ред. В. А. Смолія. Одеса : ФОП Бондаренко М., 2022. Вип. 17. С. 3-25.

Отримано: 21.11.2022

Анотація

Османський територіально-адміністративний поділ Північно-Західного Причорномор'я формується протягом XV – XVIII ст. в межах історико-географічних земель, що входять до складу сучасних Молдови і України.

На територіях, що знаходяться виключно під владою Османської держави, відбувається поступове запровадження османської централізованої територіально-адміністративної системи управління, починаючи від формування найменших адміністративних одиниць до утворення санджаків і згодом до їх розвитку у складі Силістренсько-Очаківського єялету.

- 1. Створення первинного адміністративного управління – формування цивільних громад самоврядування та їх територіального поділу в Буджаку і Очаківській землі.*
- 2. Судово-адміністративне управління та фіскально-територіальний поділ Північно-Західного Причорномор'я.*
- 3. Утворення санджаків у Північно-Західному Причорномор'ї та утворення Силістренсько-Очаківського єялету. Окрім зазначеного, на відкритих землях наданих кримському хану встановлено структури кримсько-татарської адміністрації над ордами, а також організовано території з переважно християнським населенням.*

Відповідно архівних даних, територія Північно-Західного Причорномор'я у своєму військово-адміністративному устрої поділена на три послідовно створені санджаки: Аккерманський, Бендерський та Очаківський, які є складовою частиною Силістренсько-Очаківського єялету. Водночас на ранньому етапі свого існування Аккерманський і Силістренський санджаки були основою для створення зазначеного єялету. Кожен санджак вміщував декілька судово-адміністративних округів – каза. Зокрема Аккерманський санджак охоплював основну частину Буджака і південно-західну окраїну Очаківської землі.

До Аккерманського санджака входили каза Аккерман, Кілія, Татарбунар та Ісмаїл-гечеді. Бендерський санджак охоплював території однойменної каза і подністрівської володіння Очаківської землі. Очаківський санджак містився на більшій частині Буго-Дністровського межиріччя, за виключенням придністровського регіону. Управління кадіїв здійснювалось над об'єднаними громадами – нахіє і відкритих територіях – мукатаа.

Зазалом, основна частина османських володінь у регіоні Північно-Західного Причорномор'я підлягала централізованому адмініструванню османської вертикалі влади, де застосовувався сталий територіально-адміністративний устрій провінційного поділу Османської держави. Окрім цього, в регіоні містилась сукупність земель з різним способом адміністративного устрою без єдиної визначеної системи управління, яке базувалося на традиційних формах організації цих громад і як правило підпорядковувалося адмініструванню Кримського ханства.

Ключові слова: Буджак, Очаківська земля, Османська держава, адміністративний устрій, історико-географічний регіон.

Османський територіально-адміністративний поділ Північно-Західного Причорномор'я формується протягом XV – XVIII ст. у межах історико-географічних земель, що входять до складу сучасних Молдови й України. Територіальне розширення османів у

Північно-Західному Причорномор'ї зазначеного періоду простягалося від Чорного моря і Дунаю до кордону з Молдовою. Прямуючи від Дунаю вздовж річки Прут і далі вздовж Нижнього Троянового валу до річки Ялпуг, кордон проходить по вододілу річок Прут і Ялпуг до західної притоки Дністра – ріки Ботни, від середньої течії якої суходолом до ріки Бик і течією якого кордон сягає Дністра. Саме за такими кордонами у межиріччі Дунаю і Дністра, включно із землями на північ від річки Ботна до річки Бик, визначався «османський Буджак».

Північні османські володіння утворювали «Очаківську землю» у межиріччі Дністра і Південного Бугу, до якої включали степовий трикутник між нижнім Бугом і Дніпром. Західний кордон Очаківської землі проходив вздовж течії Дністра до Ягорлика. Північне польсько-османське розмежування, починаючи від східної притоки Дністра вздовж річки Ягорлик, простягалося вздовж Кодими до її впадіння у Південний Буг. Східний кордон тягнеться по річці Південний Буг, межуючи з володіннями Запорозької Січі. Від гирла річки Інгул, Південний Буг, аж до впадіння в Чорне море, формально розділяв володіння Османської імперії та Кримського ханства.

Малозалюднений Буго-Дністровський степ тривалий час не використовувався належним чином в економічному секторі Османської держави. До другої половини XVII ст. населення Очаківщини розміщувалося переважно в укріплених містах-фортецях. Військово-політичні події початку XVIII ст. спровоковують міграційні процеси, збільшуючи таким чином кількість сільських жителів у Буго-Дністровському межиріччі. Якщо в містах-фортецях, як в Бузаку, так і в Очаківській землі, існує безпосереднє управління Османської держави, то на степових володіннях до початку XVIII ст. знаходяться кочові ногайці, підпорядкування яких здійснюється через Кримське ханство. На основі ногайсько-татарських кібл кримський уряд організував Буджакську та Єдисанську орди. Отже, Гіреї акцентували свій чинник в освоєнні степових просторів, що відбилося на формуванні османського територіально-адміністративного поділу Очаківської землі і Буджака.

Османська держава не мала чітко встановленої адміністративної структури для застосування на завойованих землях і тому формувала територіальні одиниці відповідно до послідовності їх завоювання або зберігала існуючий територіальний поділ [96, с. 215-226], нашаровуючи на нього османську адміністрацію.

На підконтрольних Кримському ханству степових володіннях османська адміністрація, намагаючись уникнути конфліктів з ногайцями, всіляко стимулювала створення нових османських адміністрацій з метою поступового витіснення ханської влади. Натомість кримський хан прагнув заселити молдавськими переселенцями й українцями-козаками північ Очаківського степу, а в його центральну частину в 1728 р. переселив Єдисанську Орду з Північного Кавказу з метою посилення татарської присутності у степу. В подальшому така конкуренція адмініструвань у регіоні призвела до серйозних конфліктів Кримського ханства з Османською державою.

Адміністративний устрій Буджака й Очаківської землі необхідно розглядати з огляду передумов завоювання регіону османами, поступового розширення їх кордонів, а також різноманітності принципів управління в них, як і питань відносин суб'єктів господарювання. У таких умовах османське централізоване управління застосовується у більшості володінь, але на землях з населенням різного конфесійного та етнічного складу зумовлювалося утворення відмінних, з певною мірою самостійності у вигляді відкупних територій – *мукатаа*, що утворювали адміністративні одиниці Кримського ханства.

Отже, протягом XV – XVIII ст. на територіях, що знаходяться виключно під владою Османської держави, відбувається поступове запровадження османської централізованої територіально-адміністративної системи управління, починаючи від формування найменших адміністративних одиниць до утворення санджаків і згодом до їх розвитку у складі Силістренсько-Очаківського єялету:

1. Створення первинного адміністративного управління – формування цивільних громад самоврядування та їх територіального поділу в Буджаку і Очаківській землі.

2. Судово-адміністративне управління та фінансово-територіальний поділ Північно-Західного Причорномор'я.

3. Утворення санджаків у Північно-Західному Причорномор'ї та утворення Силістренсько-Очаківського єялету.

Окрім зазначеного, на відкупних землях, наданих кримському хану, встановлено структури кримсько-татарської адміністрації над ордами, а також організовано території з переважно християнським населенням.

Початки адміністративно-територіального поділу в Буджаку та Очаківській землі

У XV ст. Молдова контролювала гирло Дунаю, перебуваючи у постійному конфлікті з Угорщиною та Валахією за володіння нижньої течії головної артерії Європи. Османське вторгнення 1484 року на придунайські землі за допомогою Кримського ханства призвело до втрати Молдовою двох найважливіших чорноморських портів Кілії та Білгорода – досить потужних фортець, економічних і торгових центрів Південно-Східної Європи.

У 1486 р. молдавський господар Стефан Великий і османський султан Баязид II уклали мирний договір, за яким Молдова втрачала контроль над причорноморськими прибережними землями – східним Буджаком у частині гирла Дунаю та пониззям Дністра. Молдова, не маючи можливості протистояти вторгненню кримських татар зі сходу та османів з півдня, офіційно передає частину Буджака з його портами та фортецями Білгород (перейменованій на Аккерман) і Кілія під владу Османської держави [62, s. 680]. Відповідно до договору встановлюються кордони Аккерманської і Кілійської земель і приймається демаркаційний документ [48, Vol. I, p. 10-11]. Ще не закінчилися військові дії турецько-татарських військ з молдавською обороною, як османи вже почали формувати тут місцеву адміністрацію, призначаючи *субаши*, як представника адміністративної влади з поліцейськими повноваженнями, до Аккерманської та Кілійської фортець [62, s. 680]. Отже, початок встановлення османської адміністрації в Північно-Західному Причорномор'ї почалося після послідовного взяття османами дунайської фортеці Кілія і дністровської фортеці Білгород (Аkkerман).

Наступним кроком османського адміністрування в Буджаку було формування об'єднаної громади – *нахія*, які утворювались на основі населення міських прифортечних агломерацій – *махалле* і сільських агломерацій – *каріє* (село), *чіфтілік* (хутір) і *кишла/кишлик* (зимівник). Отже, в межах територій належних до Аккерманської і Кілійської фортець, були утворені адміністративні одиниці *нахія* Аккерман і *нахія* Кілія, які увійшли до складу Силістренського *санджака* Румелійського *бейлербеяліку*, що підтверджується османськими джерелами кінця XV ст., за якими Аккерман і Кілія фігурують у дефтерах як центри самостійних адміністративно-територіальних [100, с. 7].

Відповідно до підписаного договору, Аккерманська та Кілійська землі не мають дотичного кордону між собою, на просторі між ними була проміжна буферна територія з невизначеним статусом, яка поступово переходить в османсько-кримське володіння [80, с. 10-13]. За демаркаційним документом з Молдовою османський кордон Аккерманських земель, тобто *нахія* Аккерман (*آق کرمان* , Ak Kerman або *آقکرمان* , Akkerman), починається від Дністра північніше від Паланки Яник Хісар, далі прямує степом сягає межового каменю Декілташ (битий камінь), від якого вздовж річки Алкалія (раніше відомої як Карадере) досягає приморського озера Бурнас [48, Vol. I, p. 10-11]. Головною суперечкою в договорі була згадувана фортифікація Паланка Яник Хісар, завдяки якій відбувався контроль над переправою через Дністер, що і вирішувало її стратегічне значення, як для Молдови, так і для Османської держави. Володіння Паланкою забезпечувало доступ османам до Очаківської землі, чим забезпечувалась можливість з'єднатися сухопутним шляхом з

Кримським ханством. Переправа через Дністер від укріпленої Паланки Яник Хісар до протилежного місця Міяк-гечіді (Miyak-geçidi) [51, V. Kitap, s.105] забезпечило в подальшому поступове встановлення залежності від османів над кримськими володіннями уздовж Чорного моря і створило б для них плацдарм для подальшої експансії на північніші території від Дністра.

Османи значно розширили свої території в першій половині XVI ст. після чергового походу на Молдову у 1538 р., наслідком чого було захоплено 35 поселень пониззя Дністра. Частина цих поселень, відповідно до фермана¹ султана Сулеймана I, було приєднано до *нахії* Аккерман, зокрема території на північ від Паланки до села Пуркар. Проте на основі більшої частини поселень між річками Бик і Ботна була утворена *нахія* Бендер. Слід зазначити, що *нахії* Аккерман і Бендер також не мають дотичного кордону, як і у випадку з *нахіями* Аккерман і Кілія. Проміжна територія від села Пуркар до річки Ботна була залишена у землеволодінні молдавських бояр [81, с. 74-75], а згодом була сформована як фінансово-адміністративна одиниця – *мукатаа* Каушан [26] під владою кримського хана. Згодом до меж *нахії* Аккерман у 1774 р. разом з Паланкою було включено Карахасан, Оланешт та інші населені пункти включно з Пуркар [108]. Але згідно зі списком населених пунктів Бессарабії, складеним Молдавським диваном у 1809 р., Пуркар і Оланешт входили до складу так званого Каушанського округу [107, с. 57]. Також у згаданих документах кінця XVIII – початку XIX ст. зазначається, що західна межа *нахії* Аккерман вже проходить по правому підвищенню річки Алкалія, чим додає населенні пункти обабіч згаданої річки до Аккерманської адміністрації.

Окреслення меж *нахії* Кілія (*کلیا* або *کلیه* , Kili), як і у випадку з Аккерманом, було здійснено згідно з мирною угодою 1486 р. Ключові західні позначки меж Кілійській землі визначаються «овечим перевозом через Дунай, теренами навколо озер Саф'ян і Катлабуг, далі на північ від озера Китай і Чорного пагорба (Кара-Булак) [48, Vol.I, p.10-11]. Основною межею північного кордону слугував «Троянів вал», який тягнеться вздовж північних берегів озер Катлабуг, Китай та Сасак. Найбільші суперечки тут зосереджені навколо дунайських озер Катлабуг і Ялпуг, від яких Молдова завжди мала економічну вигоду і де проходить західний кордон *нахії*. Фактично кордон встановлюється по озеру Ялпуг, але за умови, що піддані Молдови матимуть можливість ловити рибу в цих озерах [105, с. 138].

На початку XVI ст. присутність кочових ногайців по лівому березі Дністра впливає на формування адміністративних одиниць у Буджаку, де ногайські татари поступово займають простір між Аккерманською та Кілійською землями. Згодом об'єднані татарські орди з обох берегів Дністра заклали основу для створення так званої Білгородської орди, перенісши свої кібли у відносно порожню центральну частину Дунайсько-Дністровського межиріччя. Отже, території, розташовані між Аккерманською та Кілійською землями, поступово переходили до османсько-кримських володінь.

У 1511-1512 рр. майбутній султан Селім I, молодший син Баязида II, до свого сходження на престол, перебував на Аккерманських землях [2, р. 255], де влаштував свою резиденцію в місцевості Сарийер (Sarıyer) у близькості до Аккермана [49, с. 54]. На де-факто контрольованих Османською імперією територіях, у нижній течії річки Сарата між Аккерманською та Кілійською землями, Селім виділив землю для релігійної фундації «*вакиф* Селіма I». Адміністративна і фіскальна юрисдикція *вакифу* розповсюджувалась на території між кордонів земель Кілії і Аккермана. У подальшому володіння *вакифу* Селіма I стають основою для створення нової адміністративної одиниці з початковим підпорядкуванням до Аккермана [100, с.24], де поступово утворилася самостійна *нахія* Татар-пінари (*تاتاریچاری* , Tatar Pınarı або *تاتاریوناری* , Tatar Bunarı) [36, с. 173], з більшим територіальним розширенням углиб центрального Буджака від Аккерманської до Кілійської територій.

¹ Автор живляє термін “ферман” відповідно османсько-турецької вокалізації.

Наприкінці XVI ст. османське Подунав'я потерпає від набігів молдовських і козацьких загонів [84, с. 281], що зумовило зміцнення старих османських укріплень і побудову нових фортець у гирлі Дунаю. Для забезпечення функціонування переправи з Тульчі через Дунай на торговельному шляху зі Стамбула, відповідно до султанського фермана 1589 р., османи будують на протилежному березі від Тульчі нову фортецю. З 1542 р. тут вже існувало османське поселення Ісмаїл (اسمعیل, İsmail), де оселився аккерманський *санджакбей* (Akkerman sancakbeyi İsmail nam mahalde) [44, Vol. II, p. 25]. З огляду на головну функцію захисту переправи через Дунай нова фортеця отримує назву Ісмаїл-ґечіді (اسمعیل ګچیدی, İsmail Geçidi) [36; 87], що у перекладі мало назву «Ізмаїльська Переправа». Посилення османів на Дунаї у подальшому спровокувало молдавські походи Северина Наливайка у 1593 р., а головною ареною протистояння стають території навколо озера Ялпуг, і зокрема Ісмаїл.

Поступове збільшення населення у фортеці й особливо в її передмістях призвели до формування самостійної *нахії* з центром в Ісмаїлі. *Нахія* Ісмаїл утворилася на східних теренах *нахії* Кілія, через відокремлення від неї її західних частин від озера Катлабуг до озера Ялпуг. Територіальний поділ між ізмаїльськими та кілійськими землями не зазнав жодних змін до початку XIX ст. Молдавський диван, уточнюючи це розмежування 1809 р., включив до складу Ізмаїльського повіту прикордонні селища Ташбунар і Ердекбурну, а до складу Кілійського повіту – поселення Гасан-Аспага, Курманкьой, Чешмекьой та інші [107, с. 102].

Посилення османських позицій на Дунаї у XVII ст. призводить до розширення своїх територій за рахунок молдавських володінь, наслідком чого є утворення ще однієї адміністративно-територіальної одиниці в Північно-Західному Причорномор'ї. Султан Осман II у 1621 р., повертаючись із невдалого походу на Польщу, звинуватив молдавського воєводу в підтримці ворогів у Хотинській війні. В якості покарання він відібрав південну частину території Молдови з портовим містом Рені (رني, Reni) та прилеглими до нього поселеннями. Згодом османські джерела позначають молдавське поселення Рені назвою Томарова (تومارواه, Tomarova) [32; 34] або Тимар Ова (تيمارواه, Timar Ova), що у перекладі мало назву «Тимарська долина». Подеколи зустрічається назва згаданого населеного пункту як Тимарабад (Timarabad, Timarabad) [16; 19; 12].

Новоутворена *нахія* Томарова була описана турецьким істориком Сіляхдар Финдикли Мехмед Агою, позначивши її кордони. Відповідно, північна межа району Томарова проходить по Трояновому Валу, починаючи з місцевості «Ісаак (сучасне поселення на річці Прут – Вадул-луй-Ісаак), також званий Хендек-ілі, де починається кордон Молдови» [46, Vol. II, p. 112; 81, с. 76]. Східна межа проходить уздовж озера Ялпуг, що межує з *нахіє* Ісмаїл-ґечіді. Південний і північний кордони проходять по річках Дунай і Прут. У цих межах *нахія* Томарова адміністративно підпорядковувалась до *каза* Ісакча в Добруджі [30].

Територіальне розширення *нахії* Томарова не зазнавало змін до кінця османського панування. На початку XIX ст. Молдовський диван визначив села Колібаш, Вален, Валканешт, Імпучіта і Картал як ключові населенні пункти в кордонах регіону [107, с. 101; 43, р. 351, 356]. Згідно з османськими фіскальними документами, *нахія* Томарова була визначена сукупністю невеликих викупних земель як прибуткових джерел – *мукатаа*, де кожне поселення було окремим фінансовим і податковим суб'єктом (Boğdan'da vaki Yeniköy, Bartı, Tomarova, Çorçış mukataaları) [34]. Найбільшим прибутковим джерелом в регіоні була «*Мукатаа* Томарова» [10] на землях *вакифу* Султана Османа з територіальним охопленням району озера Ялпуг та в адміністративному підпорядкуванні добруджанського міста Ісакча (İsakçı'da Sultan Osman Vakfı mülhakatından Yalpug Gölü'nde) [22].

Адміністративно-територіальне розмежування Північно-Західного Причорномор'я зазнає істотних змін у 1538 р., як уже зазначалося вище, особливо в Дністровсько-Бузькому регіоні, коли османський султан Сулейман I під час військового походу на Сучаву завойовує молдовську Тягиню. В історіографії регіону нижнього Подністров'я фортифікація Тягиня позначалась татарським топонімом Тягянґечу [73, с. 9], відомого з 1408 р. на лівому березі Дністра. Подібно до назв інших місць, як-то Ісмаїл-ґечіді та Міяк-

гечід, місце переправи через Дністер також позначався як Тігін-гечі (Тягинська переправа) [45, р. 630-631].

Османи за сталою практикою перейменовують молдовську Тягиню на персько-тюркську назву Бендер (بندر , Bender). Підкреслюючи першочергове військове значення фортеці, за аналогією з Ак-Керманом, почасти позначається як Бендер-Керман (بندر کرمان , Bender-Kermen) [83, с. 932]. Нова турецька адміністрація в Бендер була сформована одразу після завершення будівництва оборонних укріплень. Населення фортеці та прилеглих до неї поселень перетворилося на османську *реаю* [80, с. 17]. З Бендер і околиць була сформована адміністративна одиниця *нахія*, яка згодом склала територіальну основу для формування Бендерського санджака [56, р. 35]. Володіння *нахії* Бендер обмежувались придністровською землею між річками Бик і Ботна. У другій половині XVI ст. в Бендерських землях було не менше 22 сіл [86; 79, с. 58-60].

У 1568 р. султан Селім II надіслав аккерманському *санджакбею* Хасану ферман з описом кордонів Бендерської *нахії* [44, Vol.II, р.47-48]. Дністер та його притока Бик являли собою природні кордони *нахії* зі сходу та півночі. Західний кордон Бендер починався «від долини Бик, проходить до маєтку Вадул, від Джамана на річці Коліндер до маєтку Кристі, від кінця Оларка полями до узгір'я Скрихан до Ботни» і досягає села Заїм. Південна межа Бендерського повіту проходить по лівому березі р. Ботни повз молдовські села до слободи Урсой і далі по дорозі на Аккерман, перетинаючи Ботну біля слободи Копанка і сягає ріки Дністер [81, с. 77].

Османська адміністрація Бендер поширювала свою владу як на території відповідної *нахії*, так і на землі вздовж лівого берега Дністра. Принаймні, з 1570 р. позначається «Місцевість у межиріччі Турли (Дністра) і Сари-су (Кучургана), у підпорядкуванні до Бендер» [42, s.167]. На початку XVIII ст. османське управління Бендер поширює свою владу на територію розселення «татарської Джавум кібли в Очаківській землі, що навпроти Бендер (Bender karşusunda Ozi kırında olan Cavum kabilesidir)» [91]. Мається на увазі придністровська частина Очаківської землі до *мукатаа* Дубосар і Куяльників з її кочовим і осілим населенням, яка «на протилежному березі Турли (Дністра) до просторів ріки Сари-су (Кучурган) простягаються Бендерські землі (Turla'nın karşı yakasında Sarı Su nehri sahasına kadar devam eden Bender toprağı)» [21]. Межа цих територій визначається по водорозділу річок Кучурган і Малий Куяльник від шляху Ходжабей-Маяки до Бендерського шляху, яким проходять до Дністра навпроти гирла річки Бик. Однак умовно фіксується «... від р. Сару-Су (Кучурган) до берегів Дністра ... його жителі є підданими Бендер» [99, Т. III, с. 286-287].

На схід від земель Аккермана і Бендер до Південного Бугу і Дніпра, в доосманський період, існує низка фортифікацій ще з литовської доби. Стратегічне їх розташування у дніпровському витoku до Чорного моря в контексті контролю узбережжя Північно-Західного Причорномор'я зумовлює подальшу експансію османів у регіоні. З 1415 р. існує один із найстаріших торгових портів Причорномор'я – Коцубів, відомий кримсько-татарською мовою як Качубей [85, с. 132-133] чи Коджабей (قوجه بك , Kosabeu). За часів встановлення османського управління над Коцубієвим назва населеного пункту змінюється відповідно до османської вокалізації на Ходжабей (حواجه بك , Nosabeu).

Особливого значення приморська фортеця-порт Хаджибей набуває у 1583-1585 рр., коли його укріплення і гавань були відремонтовані і зміцнені [7; 8], а фактичне підсилення продовжувалось до 1593 р. [47, Vol. XI, р. 700]. Протягом XVIII ст. вона також знала кілька перебудов і продовжувала відігравати роль одного з важливих вузлів існуючої фортифікаційної мережі як прикордонний, митний, торговий і оборонний пункт [17; 20]. У середині XVIII ст. османська назва міста позначається виключно як Ходжабей, але у слов'янських джерелах зустрічається з притаманною російській мові редукцією голосних від «о» до «а», чим фіксує назву міста в російських джерелах як Хаджибей чи Аджибей.

Місто не мало постійного розміщення османської адміністрації до XVIII ст., коли навколишні землі разом з Ходжабеєм були приєднані до Аккерманської *nahіє*.

Більш важливим населеним пунктом, ключовим у контролі гирла Дніпра, залишався Очаків, який був відомим з 1431 р. як литовська фортеця Дашков чи Дашов [67, р. 123-126]. Після османського завоювання Кілії та Аккермана, кримський хан Менглі-Герай у 1492-1494 рр. остаточно встановлює зверхність над Буго-Дністровським межиріччям, щоб побудувати фортецю проти литовсько-польської держави. Кримська фортифікація отримала татарську назву Джан-керман (جان کرمان, San-Kerman або جانکرمان, Sankerman) [72, с. 79]. Татарська назва Очакова у перекладі означає “Нова фортеця” чи “Новий град”. Османське підпорядкування Буго-Дністровського межиріччя у 1511-1512 рр. призводить до утворення первинного адміністративного управління громадою прибережжя – *nahія* Джан-керман. Зазначена адміністративно-територіальна одиниця, зберігаючи кримськотатарську назву Джан-керман [83, с. 256-260, 494-496, 774-777, 886-888; 25], проіснує до кінця османського панування в Очаківській землі у другій половині XVIII ст., що і засвідчую першість в освоєнні регіону саме Кримським ханством.

Натомість, османи освоюючи регіон і розбудовуючи нову фортецю надають їй нову назву Озі (اوزی, Ozi), зустрічається також назва Озу, іноді Узі, що походить від тюркської назви Дніпра – Озі ~ Озен. В османських документах позначається, як правило, словосполученням Озі-кале (اوزی قلاه سی, Özi Kalesi або Özü Kalesi) [15; 13; 92]. Отже, назва ріки «Озі» (Дніпро) в поєднанні з означенням «кале» (фортеця) у перекладі мало значення як «Дніпровська фортеця». Одночасне вживання обох назв існувало протягом усього періоду спільного османсько-кримського володіння Буго-Дністровським межиріччям. Також часто цитований Евлія Челебі, проїжджаючи узбережжям Чорного моря, в описі регіону зіставляє турецьку і татарську назви фортеці, наголошуючи на давнішій назві Джан-керман [51, V. Kitar, s. 93] і пізнішою застосованні назви Озі-кале у створенні нових адміністративно-територіальних одиниць [56, р. 35].

Адміністративна влада Очакова в першій половині XVIII ст. поширювалася на все узбережжя від Південного Бугу до Ходжабея, а також на османські прикордонні укріплення вздовж річок Південний Буг, Кодима, Дністер і Ягорлик. Хоча південна частина Придністровської смуги Очаківської землі з XVI ст. [58, р. 77-79; 44, р. 11-12] перебувала під управлінням Бендерської і Аккерманської адміністрації. Будівництво оборонних укріплень вздовж кордонів Очаківської землі розпочалося ще в XVI ст. На Дністрі, при впадінні річки Ягорлик, відновлено замок-фортецю Калаур (Оглядова вежа). Пізніше вздовж зовнішніх кордонів Очаківської землі виникли поселення на річці Буг – Аргамаклі-сарай, Ак-мечет, Мечецька Чертала, Чечаклей. У XVII ст. були засновані Балаклеї, Андріїв острів, Вітовт Брод, Грамоклеї та ін. [98, с. 157-167].

До XVIII ст. Буго-Дністровське межиріччя визначалося як буферна прикордонна територія зі слабким адміністративним поділом. Декларативно створені територіальні одиниці починають функціонувати на практиці лише після збільшення чисельності населення на величезній території.

Буджак та Очаківська земля у територіальному поділі судово-адміністративних одиниць

Новий етап у розвитку османської територіально-адміністративної системи припадає на правління султана Сулеймана I (1520-1566). У процесі реформ адміністративно-територіального устрою упорядковується провінційне управління, метою якого є відмежування судово-виконавчих важелів управління від військово-адміністративних. Реалізація реформи здійснювалася головним чином шляхом введення територіального поділу на судово-адміністративні одиниці – *каза*, як проміжної одиниці між *санджаком* і *nahією*. Зазвичай *каза* включала декілька громад – *nahій*, а в окремих випадках через

невелику чисельність чи віддаленість від центральної адміністрації могла охоплювати лише одну *нахію*. Наприкінці XV ст. в Османській державі паралельно функціонували і *каза* і *нахії* як основні адміністративні одиниці, часто дублюючи адміністративні важелі управління. Реформування адміністративної системи у XVI ст. сформувало більш певний розподіл адміністративних функцій з чітко вибудованою системою адміністративного поділу: *еялет* (белербейлік) – *санджак* (ліва) – *каза* (кадилік) – *нахіє*. [54, р. 503; 78, с. 266; 83, с. 38]

Аккерманський *санджак* у XVI ст. був поділений на чотири *каза*: Аккерман, Кілія, Бендер та Джан-керман [38; 39]. Перші з них – *каза* Аккерман і *каза* Кілія фігурують у дефтерах кінця XV ст., сформованих на основі відповідних громад – *нахіє*. Згодом їх кількість збільшується шляхом дроблення існуючих та формування нових *каза* і *нахіє* на новозайованих землях.

У 1490 р. Аккерман фіксується у статусі адміністративного центру *каза*, до управління в якому призначається *кадій* [52, s. 266-267; 53, s. 158]. Детальний опис *каза* Аккерман (قضاء آق کرمان, *kazâ-i Ak-kerman*) міститься в оглядових дефтерах земельних володінь Румелійського еялету 1523-1537 р., а також в дефтерах Силістренського еялету 1570 р. [38; 39]. Протягом XVI ст. до території, яку охоплювала *каза* Аккерман входили землі *нахії* Аккерман і території *вакифу* Селіма I [59, s. 179-188]. У подальшому, до підпорядкування аккерманському *кадію* підлягають землі з обидвох берегів Дністра. Зокрема у дефтерах XVIII ст. позначаються володіння *каза* Аккерман на частині південно-західних територій Очаківської землі, окресленої шляхом від Янак-Хісар-Паланки до Міяк-Гечіді і степом до фортеці Ходжабей [14; 24]. Саме у цьому трикутнику Дністра, чорноморсько узбережжя і степу відомо ще з литовської доби про існування фортеці Кара-Кермен (Чорне місто), як антитеза Ак-Кермана (Біле місто) на протилежному березі Дністра [51, V. Kitap, s. 60]. Однак у XVIII ст. османські джерела позначають у аккерманських володіннях на правому березі Дністра найбільші населені пункти регіону Аджидере, Міяк-Гечіді і Ходжабей, які пов'язують з давньою мережею фортифікації Кара-Кермен [101, с. 231-232].

Освоєння османами простору поміж Аккерманськими і Кілійськими землями вдовж нижньої течії Сарати і Кундука, через збільшення *вакифу* Селіма I, привело до утворення на початку XVII ст. окремої громади – *нахія* з центром у містечку Татарбунари, відомого в дефтерах *вакифу* з 1576 р. [40]. Початково *нахія* Татарбунари мала підпорядкування до *каза* Аккерман. Відповідно до опису подорожі Евлії Челебі середини XVII ст., на березі річки Кундук (стара назва річки Когільник) на перехресті дороги з Аккермана в Кілію, між кількома навколишніми селами, була невелика фортеця Татарбунари. Управління нею здійснює намісник «*каза* фортеці Татарбунари, яка входить до складу Очаківського *еялету* з центром у Силістрі та має платню в сто п'ятдесят акче. Ця фортеця була нещодавно відбудована у 1046 р. (1636-37) Кенан-пашою під час його перебування в якості *мутасарфа* Очаківського *еялету*» [51, V. Kitap, s. 58].

Наприкінці XVII ст. міграційні переміщення ногайців призводять до збільшення населення на території *вакифа* Селіма I, переважна частина якого входить до складу Татарбунарської *нахії*, на основі якої утворилася окрема адміністративна одиниця: *каза* Татар-пинари (قضاء تاتار پیناری, *kazâ-i Tâtâr-pınârî*) [76, с. 178; 94]. Загалом продовж всього XVIII ст. судово-адміністративна одиниця мала сталі існування з центром в Татар-пинари як *Tâtâr-pınârî kazâsı* [23; 71, р. 354-359], однак при відсутності окремо призначеного *кадія* до Татарбунар зазначається підпорядкування *нахія* Татар-пинари до *каза* Аккерман. Окрім того, назва Татарбунарської *каза* не завжди визначалася назвою фортеці, а подеколи зазначалась за назвою річки Сарата в басейні якої містилися більша частина населених пунктів, що рефлектувало найменуванням судово-адміністративної одиниці як *каза* Сарата (قضاء صراته, *kazâ-i Sarata*) [33]. Більше того, в одному з дефтерів позначається «касаба (містечко) Татарбунари» як головне поселення зазначеної *каза* Сарата [36], що підтверджує синонімічність назви *каза* Татарбунари.

Відповідно до дефтеру 1570 р., де згадується *каза* Аккерман, також як одна з головних адміністративних одиниць присутня *каза* Кілія (قضاء کيلي , kazâ-i Kili) [38; 39]. До її складу входили однойменна *нахія*, а з 1589 р. також виділена з кілійських земель нова *нахія* для новозбудованої фортеці Ісмаїл-гечіді. У подальшому, *нахія* Кілія обмежувалась територіями на заході до озера Китай, а *нахія* Ісмаїл-гечіді стає основою для самостійної *каза*. Як зазначається у листі 1653 р. від турецького *каймакама* Байрама до польського короля Владислава, у складі *каза* Кілія вказана лише однойменна *нахія* [58, р. 307-308; 44, Vol. II, р. 76]. Населені пункти підпорядковані кілійському *кадію* формувались, як правило, навколо Кілії чи вздовж шляху Кілія-Татарбунари-Аkkerман, як-то Кара Махмед, Норшай чи Курманкхой на березі озера Китай. У контексті сталості існування, Кілія та Аккерман від 1486 р. були постійними центрами двох *нахій* і *каза* протягом усього періоду османського правління в Буджаку.

Викроєнена на західних кілійських володіннях судово-адміністративна одиниця, відповідно назви новозбудованої дунайської фортеці у 1589 р., отримала найменування *каза* Ісмаїл-гечіді (قضاء اسمعيل كچیدی , kazâ-i İsmail-geçidi) [87]. Евлія Челебі досить чітко описує кордони Ізмаїльської *каза*: «Землі цього міста Ізмаїл на сході межують з Кілійською *каза*. Їїго північно-східний край проходить межею з землями Аккермана. Північною стороною, через села Табак та Іскерлет проходить кордон з *вілаєтом* Молдава, якій сягаючи берегу Дунаю прямує до молдавської фортеці Галац» [51, V.Kitap, s.58]. В таких кордонах *каза* Ісмаїл-гечіді проіснувала протягом всього періоду османського панування в Буджаку, за виключенням ситуацій коли управління в *нахії* Тимарова (Рені) також покладалася на ізмаїльського *кадія*.

До кінця XVII ст. ізмаїльський *кадія* контролює лише *нахію* у підпорядкуванні до «містечка і *каза* Ісмаїл-гечіді» [46, Vol. II, р. 112]. Сусідня *нахія* Томарова, від створення у 1621 р., знаходиться в адміністративному підпорядкуванні до міста Ісакча, що на протилежному березі Дунаю. Протягом XVIII ст. *нахія* Томарова подеколи позначається у складі *каза* Ісмаїл-гечіді, але частіше мала традиційне підпорядкування *каза* Ісакча.

Евлія Челебі, перетинаючи Буджак у 1659 р., згадує шість поселень що належать до Ізмаїл-гечіді, з якого відправившись «прямуючи на північ село Кишла, далі село Дундар, далі село Іспеноз, далі село Сепен, далі село Пустан, далі село Табак. Всі ці згадувані села відносяться до Ізмаїльської *каза*, в яких проживають піддані християни – молдавани та волохи» [51, V. Kitap, s. 169].

Формування наступної судово-адміністративної одиниці з центром у фортеці Бендер безпосередньо пов'язано з османським завоюванням правобережного придністровського регіону і призначення *кадія* до Бендер. З цього приводу портална мармурова плита цитаделі фортеці містить досить інформативні хронограми: «... рік 945 [1538], Хасан-Бей, новий *кадія* Бендер, зміцнюючи переправу через ріку, допоміг прибережним беям» [55, р.119] при будівництві фортеці. Згадка про «нового *кадія* Бендер» дає змогу визнати османську присутність на митниці Тягинської переправи ще до будівництва фортеці.

Бендерські землі через своє невелике територіальне розширення включають у свої межі лише однойменну *нахію*, яка стала основою для окремої *каза*. Вищезазначені дефтери 1570 р. позначаючи територіальну осяжність Силістренського еялету, також відзначають існування *каза* Бендер (قضاء بندر , kazâ-i Bender) [38; 39; 52, s. 266] у складі Аккерманського санджака. Упродовж XVI-XVIII ст. влада бендерського *кадія* поширювалась як на територію *нахії* у межириччі Ботни і Бика, так і на «місцевість у межириччі Турли (Дністра) і Сарису (Кучургана), що у підпорядкуванні до Бендер» [42, s. 167]. Тобто подністровська західна частина Очаківської землі до водорозділу басейнів рік Кучургана і Куяльника використовувалась у господарському секторі *каза* Бендер для розміщення татарських орд, як, наприклад, у XVIII ст. «навпроти Бендер в Очаківській землі татарська Джавум кібла (Bender karşusunda Ozi kırında olan Cavum kabilesidir)» [91]. У другій половині XVIII ст. до управління бендерського *кадія* підпорядковуються відкупні володіння кримського хана –

мукатаа Каушан і *мукатаа* Томбасар (Ханська Україна), що дозволило на короткий термін створити Бендерський пашалик [99, Т. I, с. 182].

У XVI ст. більша частина Очаківської землі залишалась малозаселеною, що уповільнювало створення судово-адміністративної одиниці з центром в Очакові. Після османського підпорядкування Буго-Дністровського межиріччя у 1511-1512 рр. й утворення первинного адміністративного управління громади – *нахії* Джан-керман, судочинство в ній покладалося на кілійського *кадія*. Реформи адміністрування в Османській державі, які запроваджував султан Сулейман I, безпосередньо стосувались і Очакова, до якого призначено окремого *кадія*. Одна з перших згадок про *кадія* у Джан-керман (Очаків) міститься в листуванні османського султана Сулеймана I з польським королем Сигізмундом I у 1542 р. [48, Vol. I, p. 34]. Цього ж року визначено розмежування кордону земель належних до фортеці Джан-керман (Очаків) [101, с.145], за яким вся територія від Кодими до чорноморського узбережжя закріплювалася під очаківським управлінням.

Самостійна судово-адміністративна одиниця – *каза* Джан-керман (قضاء جان کرمان , *kazâ-i San-Kerman*) [58, p. 113] у подальшому згадується в листуванні аккерманського санджакбея до польського короля щодо збитків нанесених на прикордонні. Прибуткові дефтери 1570-1597 рр. надають «Змістовний реєстр *каза* Джанкерман, в *ліві* Аккерман» [37, 42], де фіксується ще досить малочисленне населення регіону. Окрім того, до реєстру очаківського округу включено громаду Кілії з її селами, що свідчить про підпорядкування кілійських земель очаківському *кадію*. Слід зазначити, що кримськотатарська назва Очакова – Джан-керман [25; 83, с. 256-260, 494-496, 774-777, 886-888], в основному вживається у фінансово-правових документах кадійського відомства *каза*. Натомість османська назва Очакова – Озі використовується для позначення фортеці, чи то військово-адміністративного управління на шаблі *санджака* чи *еялету*.

Більшість земель Буго-Дністровського межиріччя, як прикордонні володіння султана, оформлені як відкупні володіння кримського хана – *мукатаа*. З фінансово-адміністративної точки зору територія *каза* Джан-Керман вміщує декілька *мукатаа*, підпорядкованих кримському управлінню. Центральна і східна частина Очаківської землі виділена для Сдісанської орди в адміністративному значенні була оформлена як *мукатаа* Берізан, як прибуткове джерело надходжень від ногайців (Özi sahrasında Sari nehir sahilindeki Nogaıların mukataası) [29]. Натомість на північно-західних територіях Буго-Дністровського межиріччя, як складових частин Очаківської землі, формується окрема фіскально-територіальна одиниця з центром у містечку Дубосар – «Томбасар *mukataası*» [28].

Наприкінці XVII ст. території від Дністра вздовж Ягорлика і Кодими до Південного Бугу були *хассом* кримського хана, якій надав ці землі у відкуп Дубосарському войоводі (Томбасар *vouvodasi*). Посада войоводи в Дубосар позначається переважно в османсько-турецьких джерелах, натомість титул очільника цього ж регіону в молдовських чи російських документах – гетьман Ханської України. Після російсько-турецької війни 1768-1774 рр. ліквідується кримське управління в Ханській Україні, натомість формується централізоване османське адміністрування через створення окремої судово-адміністративної одиниці *каза* Томбасар (طومبصار قضاسی , *Tombasar kazası*) [31].

У 1777 р. Буджак і Очаківська земля були повністю підпорядковані прямій владі османів. Колишні володіння кримського хана – *мукатаа* Томбасар і Каушан (Буджак) були перетворені на судово-адміністративну одиницю – *каза*. Управління в Буджаку здійснював безпосередньо османський намісник – Буджак-*каймакам* або *сераскер*. Місцеве адміністративне управління ногайськими округами було передано *кадіям* в Кілії, Ізмаїлі, Бендер, Татарбунарах, Ханкишлі та Томбасарі (Дубосар) [104, с. 37]. Отже, *каза* утвердилася як одна з головних адміністративних одиниць у територіальному поділі після *санджака* і *бейлербейлика* (*еялет*) [82, с. 61, 67], хоча у XVIII ст. терміни «*нахія*», «*каза*» і «*мукатаа*» часто використовували паралельно, не розрізняючи їх функції.

За зведеними джерельними даними у Північно-Західному Причорномор'ї з XVI до початку XIX ст. громади входили до дев'яти каза:

Період	1570 - 1597	1666-1667	1690 - 1691	1693	1714	1721	1758	1780 - 1783	1786 - 1787	1793	1794 - 1806
джерело каза	I	II	III	IV	V ¹	VI	VII	VIII	IX	X	XI
Аккерман		+	+	+	+	+		+ ^{1,2}	+	+	
Кілія		+	+	+	+	+	+	+ ^{1,2}	+		+
Бендер		+	+		+	+		+ ²	+		+
Джанкерман (Очаків)					+ ²						
Татарбунари, Сарата		+	+	+	+	+	+	+ ^{1,2}			+
Ісмаїл-гечіді		+	+	+	+	+	+	+ ^{1,2}	+	+	+
Ісакчі			+	+	+		+	+ ¹			
Томбасар								+ ³		+	
Ханкишла											+

Складено за:

- i. **BOA.** Fon adi: "TT.d". Defter № 0475. [977 / 06.1569-06.1570] ; **BOA.** Fon adi: "TT.d". Defter № 0483 [977 / 06.1569-06.1570]
- ii. **BOA.** Fon adi: "MAD". Defter № 0607 [1077 / 1666-1667]
- iii. **BOA.** Fon adi: "MAD". Defter № 4023 [1002 / 1690-1691]
- iv. **BOA.** Fon adi: "AE.SAMD.II.", Dosya № 1, Gömlek № 20, [1104 L 12 / 16.06.1693]
- v. 1. **НБКМ. Ориенталски отдел.**, Фонд ОАК. Арх.ед.178/22; **НБКМ, Ориенталски отдел.** Фонд № 1. Арх.ед.15937. [1126 Safar 18 / 05.03.1714]
- v. 2. **BOA.** Fon adi: "C.ML.", Dosya № 13, Gömlek № 599, [1127 Za 06 / 03.11.1715]
- vi. **Veliman, V.** Relațiile Româno-Otomane, 1711-1821: Documente turcești. București, 1984, p. 140-145.: Doc. № 43. [1721/ianuarie/20-29].
- vii. **Veliman, V.** Relațiile Româno-Otomane, 1711-1821: Documente turcești. București, 1984, p. C. 354-359.: Doc. № 136. [1758/noiembrie/12-21].
- viii. 1. **BOA.** Fon adi: "C.MTZ", Dosya № 3, Gömlek № 117, [1194 Za 19 / 16.11.1780]
- viii. 2. **BOA.** Fon adi: "C.ML.", Dosya № 587, Gömlek № 24175, [1193 Z 29 / 07.01.1780]
- viii. 3. **BOA.** Fon adi: "HAT.", Dosya № 10, Gömlek № 331A, [1197 Za 20 / 17.10.1783]
- ix. **Documente turcești** privind istoria României. Întocmit de Mustafa A. Mehmet. Vol.II. 1774-1791. București, 1983, p. 72-76, Doc. № 51. [1786/aprilie/21-30].
- x. **Documente turcești** privind istoria României. Întocmit de Mustafa A. Mehmet. Vol.III. 1791-1812. București, 1986, p. 43-46, Doc. № 20. [1793/mai/12-21].
- xi. **Халиппа, П. Н.** Бессарабия до присоединения к России. Исторический очерк. Извлечено из «Бессарабского Сельскохозяйственного календаря» на 1914 г. Кишинев, 1914. С. 37.

Санджаки Північно-Західного Причорномор'я як основа формування Силістренсько-Очаківського яєлету

Початкові адміністративно-територіальні одиниці *нахії* і *каза*, утворенні після османського завоювання Буджака у перші десятиріччя свого існування позначалися у складі Силістренського *санджака* Румелійського *бейлербейліку*. У 1538 р. Османська держава продовжує експансію на північ до середньої течії Дністра і на схід до Дніпра відтіснивши фронтір військових дій на віддалені території від Буджака. Такі обставини спричинили новий адміністративно-територіальний поділ Північно-Західного Причорномор'я через запровадження військово-адміністративної одиниці – *санджак*. Отже, відразу після завоювання османами у 1538 р. фортеці Бендер і остаточного перепідпорядкування Очакова від Кримського ханства до Османської держави, османська влада сформувала окремий

Аккерманський *санджак* на основі існуючих аккерманських і кілійських *нахії* і *каза* в Буджаку і новостворених громад бендерських і очаківських володінь.

Враховуючи неосяжні розміри Буджака й Очаківської землі, Османська Порта виділила ці володіння в самостійний *санджак* через відокремлення від Силістренського *санджака* його північних територій від Дунаю до Дніпра. До складу Аккерманського *санджака* входять існуючі на той час чотири *каза* з центрами у фортецях Аккерман, Кілія, Бендер та Очаків. Тобто всі землі від Дунаю до Дніпра повністю входили до складу єдиного Аккерманського *санджака* під владою аккерманського *санджакбея*.

До 1554 р. *санджакбеєм* в Аккермані був Ігіт Паша, після смерті якого повноваження управління, за наказом *везіра*², були передані новопризначеному *санджакбею* [65, р. 163]. Не враховуючи присутності нового намісника у статусі *санджакбея*, при проведенні комплексного опису Силістренського *санджака* у 1569 р. було включено до його складу *нахії* Аккерман, Джанкерман, Бендер, Браїла та Кілія [69; 106, р. 210-211]. Тобто володіння аккерманського *санджакбея* продовжували записуватися разом із придунайськими територіями Добруджі до Силістренського *санджака* [77, с. 13]. Також у XVII ст., в залежності від повноважень призначеного очільника північних територій, або внаслідок поєднання його посади в управлінні Силістрійським *санджаком* з декількома меншими *санджаками*, опис приналежності земель у дефтерах позначався у складі найбільш значимого Силістренського *санджака*. Так, наприклад, в лютому 1661 р., у зведеному дефтері оподаткування *джизіє* у Силістренському *санджака*, окрім мешканців в населених пунктах Добруджі, вказано також поселення з Кілійської, Аккерманської та Бендерської земель [93].

Подальше будівництво нових фортець і освоєння внутрішніх степових просторів Північно-Західного Причорномор'я спричинило утворення нових адміністративних одиниць у складі Аккерманського *санджака*. Передусім новоутворені громади – *нахії* у складі існуючих судово-адміністративних одиниць, через збільшення їх населення і територіального розширення, стають основою до створення нових округів – *каза*. Також, розбудова нових фортифікацій в Аккерманському *санджака* потребувало посилення військово-адміністративного чинника в управлінні регіоном. Через низку таких причин, з володінь Аккерманського *санджака* були виділені території для нового Бендерського *санджака* та проголошено утворення Очаківського *санджака*, центрами яких стали фортеці Бендер та Очаків [50, с. 513]. В одному з османських літописів згадується, наприклад, що на приєднаній смузі землі на правому березі нижнього Дністра, де османи захопили укріплення Тягина з навколишніми землями, було призначено намісника «у ранзі *санджакбея*» [46, Vol. I, р. 189]. У 1542-1543 рр. згадується в листуванні з гетьманом Белзьким і старостою Галицьким «Мехмед – *санджакбей* Бендер» [58, р. 80]. У ферманах султана Сулеймана I 1541-1542 рр. прописуються обидві назви *санджаків* – і Аккерманський, і Бендерський [44, Vol. II, р. 7-8; 70, р. 203-212].

Враховуючи стратегічно важливе розташування Бендер, фортеця стала ключовим вузлом оборони північного прикордоння Османської держави. Протистояння з Польщею за прикордонні землі призвели до кардинального вирішення питання володіння Очаківським степом і розмежування османсько-польського кордону [79, с. 56]. У 1542 р. султан Сулейман I повідомляв польському королю, що землі на лівому березі нижнього Дністра, вздовж Тилігула, на межі з Аккерманським *санджаком*, «вже більш тридцяти-сорока років є у володінні татарських ханів, які збирали податок...» [101, с. 145-146], наголошуючи таким чином на османсько-татарську перевагу над спірними володіннями степом. Такі ж прикордонні суперечки точилися при розмежуванні спірних територій між Аккерманським *санджаком* і Молдовою. У 1566 р. був виданий ферман султана Сулеймана I, в якому, крім зазначених північних кордонів, проголошувався ще самостійний Бендерський *санджак*, який до 1566 очолювався *санджакбеєм* Аккермана [44, Vol. II, р. 11-12] і є складовою

² Автор вживає термін “везір” відповідно османсько-турецької вокалізації.

частиною Аккерманського санджака [89]. Отже, письмові свідчення середини XVI ст. зазначають що після будівництва Бендерської фортеці в північному Дністровсько-Прутському межиріччі було створено два окремих Бендерський і Аккерманський *санджаку*, але з підпорядкуванням до одного очільника – *санджакбея* Аккермана і Бендер.

Наприкінці XVI ст. Бендерська фортеця стала провідним османським форпостом на кордоні з Молдовою та Польщею, як плацдарм подальшої експансії до центральної Європи. Така обставина посилила значення Бендер у системі османського адміністрування та остаточно утвердила Бендерський *санджак* [44, Vol. II, p. 45; 58, p. 186-187] як домінуючий у регіоні і незалежний від аккерманського управління [44, Vol. II, p. 41]. *Санджакбей* в Бендер став офіційним представником султана в регіоні як османський намісник, якому передбачалося безпосереднє підпорядкування молдавського господаря і контроль над фінансовими надходженнями з Молдови. Не випадково в переговорах з гетьманом Польської корони в 1595 р. бендерський *санджакбей* Ахмед-бек титулувався «пашею Молдавії» [43, Vol. III, p. 646-647].

Влада Бендерської *санджакбея* поширювалася на території однойменних *нахії* та *каза*, а також на прикордонні військові гарнізони з цивільним населенням. До безпосередньої юрисдикції Бендерського *санджака* підпадає частина Буго-Дністровського межиріччя на ділянці вздовж лівого берега нижнього Дністра [91], а також татарські території, передані кримському хану як султанські *хасси* в Буджаку й Очаківській землі. Набуття фортецею Бендер статусу центру *санджака* вплинуло на характер татаро-турецьких стосунків. Зокрема, у другій половині XVI ст. численні орди ногайців з Прикаспійських степів переселяються до центральних теренів Буджака, де утворюється підконтрольна Кримському ханству Буджакська орда. Зимовою ставкою кримського хана розміщувалась у містечку Каушан, який був також умовним центром Буджакської орди. Враховуючи включення Каушан до володінь Бендерського санджака, ногайсько-татарські орди Буджака були у військово-адміністративній залежності від бендерського *санджакбея* протягом всього періоду спільного османсько-татарського військового союзу. Саме на цих теренах у другій половині XVIII ст. було сформовано окрему *каза* Каушан і *каза* Ханкишла, як складові частини Бендерського санджака.

У процесі адміністративних реформ другої половини XVIII ст. Османська держава прагнула приєднати до Бендерського *санджака* ногайсько-татарські території Буджака й Очаківської землі. Метою такого об'єднання було створення Бендерського *пашалику* [99, Т. III, с. 47, 307, 322, 365] після російсько-турецької війни 1768-1774 рр. і повної окупації російськими військами Кримського ханства, яке вже було неспроможним контролювати Буджакську і Сдисанську орди. Бендерський пашалик не був окремою провінцією – *еялетом*, а уявляв собою «*санджакбейлик* Бендер» [64, p. 846-847] з розширеними повноваженнями очільника – *паши*.

Посилення османського фронтиру з Польщею і Московією позначилося як будівництвом нової фортеці Бендер, так і розбудовою існуючих ханських фортифікацій Джан-кермана, який османи назвали як Озі-кале. Практично з посиленням військової складової Очакова, на основі *нахії* і *каза* Джан-керман виокремлюється *санджак* на більшій частині прикордонного регіону Очаківської землі, окрім земель які раніше були приєднані до *каза* Аккерман і *каза* Бендер. Очаківський *санджак*, як і попередньо Бендерський *санджак*, спочатку перебував під управлінням *санджакбея* Аккермана [59, p. 182]. Зі зміцненням позицій Бендерського *санджакбея* до призначення самостійного *санджакбея* в Очакові управління ним тимчасово здійснює адміністрація Бендер. У XVII ст. статус Очакова був проголошений у ранзі *паша-санджак*, тобто як головний *санджак еялету*, який передбачає постійне перебування в Очакові силістренського *бейлербея* [61, p. 92].

Очаківський санджак у територіальному розширенні набув окреслення у 1542 р., під час розмежування польських і османських територій, коли відбулося «визначення кордону [земель] фортеці Джанкерман (Очаків) з країною Лях (Польща)» [101, с. 145]. Під час

розмежування зазначалося, що Аккерманський санджак простягався на північний схід до річки Тилігул. Згідно з іншими документами, Делігьоль (Тилігул) вказується як природний західний кордон з *каза* Джан-керман, на основі якої у подальшому було створено Очаківський санджак.

У 1657-1659 рр. Евлія Челебі, відвідуючи очаківського санджакбея, зазначає, що Очаків є «центром *еялету* трьохбунчужного *везіра*. Але через те, що це місце небезпечне, *везір* знаходиться в містах Силістра, Бабадаг і Аккерман, а місто [Очаків] обороняється десятитисячним військом. В даний час ця фортеця Очаків є резиденцією іншого незалежного санджакбея. Але цей бей, за встановленим порядком, знаходиться в фортеці, яка називається Килбурун, на протилежному, кримському боці Дніпра» [51, V. Китар, s. 91]. З цієї причини в турецькій історіографії часто згадується санджак Килбурун [61, s. 92], який у XVII-XVIII ст. періодично входив до складу *еялету* Озі (Силістренсько-Очаківського *еялету*) або в межах *еялету* Каффа [6, s. 6-7]. В дійсності Килбурун залишався протягом всього османського періоду лише місцем проживання очаківського санджакбея.

Отже, до середини XVII ст. на теренах дунайсько-дністровсько-бугського межиріччя було сформовано три окремих санджака – Аккерманський, Бендерський і Очаківський (Озі). Зовнішні кордони санджаків визначались встановленими межами на момент створення єдиного Аккерманського санджака. Після його роздроблення на три самостійні санджаки внутрішні межі між ними постійно ззнавали змін. Якщо в перших десятиріччях османської присутності Аккерманський санджак мав розширення на сході до річки Тилігул (Делігьоль), а Бендерський санджак по річці Кучурган, то в XVII-XVIII ст. кордон Очаківського санджака позначається передмістям Ходжабей і Куяльницьким лиманом.

Особливість фортеці Ходжабей, як ключового населеного пункту Північно-Західного Причорномор'я, визначається його стратегічним місцезнаходженням на перетині шляхів і кордонів: «Ходжабей хісари, що на узбережжі моря, на межі земель Аккермана і Очакова (Akkirman ve Őzi hududunda deniz sahilende ki Nosabeu hisari...)» [18]. Османські документи XVIII ст. позначають «Ходжабей, що належить до *каза* Аккерман (Akkirman kazasına tabi Nosabeu)» [14; 24] переважно у складі Аккерманського санджака. У роз'ясненні ресстраційної довідки підвідомчого підпорядкування зазначається, що подністровська ділянка землі на схід від шляху Маяки – Ходжабей до берега моря, як і сама фортеця Ходжабей, входять до складу Аккерманського санджака [101, с. 231-232]. Однак у останнє десятиріччя османського панування зазначається «паланка Ходжабей в Очаківському санджака (Őzi sancasında Nosabeu Palangası)» [11]. Окрім цього Бендерський паша казує Ходжабей як прикордонний пункт Бендерського санджакбейліка [99, Т. I, с. 755-770].

Створення Аккерманського, Бендерського і Очаківського санджаків у XVI ст. на території Буджака й Очаківської землі припало на період реформування провінційного устрою бейлербейліку Румелія за часів султана Сулеймана I. Починаючи з 1566-1569 рр., у межах європейської провінції Румелія фіксується Силістренський санджак зі статусом *еялету*, відповідно до «ресестру вакуфів на території Силістренського *еялету*» [41]. Поступове перетворення Силістренського санджака в *еялет* позначилось призначенням у 1557 р. намісником Силістренського санджака особи на ім'я Сінан, з титулом «паша» [66, р. 208], для посилення провінційного управління вздовж Причорномор'я. Йому, як *паші* Силістрійського *еялету*, було надіслано наказ подбати про задунайські фортеці, допомогти та забезпечити їх ремонт, надіславши спочатку будівельників до фортець Кілія та Аккермана [1, р. 247-248, 421-422].

Виокремлення на північно-східних теренах Румелії Силістренсько-Очаківської провінції з назвою «*еялет* Озі» (اوزی ایالتی, Őzi eyaleti) [60, р. 887] відбувається за останнього десятиріччя XVI ст. Зокрема у 1593 р. з різних санджаків північного і західного Причорномор'я була утворена адміністративно самостійна область – бейлербейлік Озі [57, р. 117; 68, s. 19]. Загалом, відповідно до провадженого реформування адміністративного поділу Османської держави, до 1598 р. всі існуючі на той час бейлербейліки були

реорганізовані та створені нові територіально-адміністративні одиниці – *еялету* [57, р. 105]. Остаточне перетворення Силістренського *санджака* на вищий провінційний рівень управління – *еялет*, відбувся за правління султана Мурада III (1595-1603), про що свідчить подальше призначення сановників на посади його намісників виключно у ранзі «*паша*» [77, с. 13]. Фортеця Силістра, як центр *паша-санджака*, таким же чином спочатку визначила назву новоствореного *еялету* Силістра (Silistre eyaleti). Так, у 1599 р. згадується «*бейлербей* Силістри Ахмед-паша» [5].

Створення нового *еялету* в причорноморському регіоні Румелії здійснюється на основі найбільшого існуючого в регіоні Силістренського *санджака*, який мав територіальне розширення на Добруджу, болгарське Причорномор'я включно з Деліорманом, східну частину Старої Планіни з низиною до гірського масиву Странджа [103, с. 219]. Також складовою частиною у формуванні новоутвореного *еялету* становив Аккерманський *санджак*, другий за значенням і територіальним розширенням у межах територій в Причорномор'ї від Дунаю до Дніпра. Північно-східний кордон Аккерманського *санджака* і, відповідно, новоутвореного *еялету* сягав ріки Дніпро (у давньотуркській вимові – Озен ~ Озі). Назва ріки поширюється на означення фортеці Очаків як Озі-кале, побудованої в її гирлі Дніпра, а згодом і всьому *еялету*. Назва фортеці і нового *еялету* – Озі, таким чином підкреслювала максимальне розширення Османської імперії в північно-східному напрямку сягаючи Дніпра, що у перекладі має значення як «Дніпровська фортеця» і «Подніпровська провінція».

Тривала трансформація адміністративного устрою від *санджака* до *еялету* відбилася у рівнозначному вживанні двох назв «Силістренський» і «Очаківський» щодо одного і того ж *еялету*, як це позначилось на османському корпусі документів під назвою «Дефтер наказів по Очакову і Силістрі» (Özi ve Silistre Ahkâm Defteri) [4]. Як зазначив румунський османіст Міхай Максим, титули «бейлербей Силістри (Silistre beylerbeyi)» та «бейлербей з Очакова (Özi beylerbeyi)» вказуються як еквівалентні в османських офіційних документах. Відповідно, узагальнюючи об'ємний архівний матеріал, професор М. Максим пропонує використати для назви *еялету* «Özi» словосполучення румунською мовою «*beylerbeyilik-ul Silistra-Oceakov*» [64, р. 813-814]. Отже, з огляду на основні складові частини новоутвореного *еялету*, логічним є вживання османсько-турецької назви Özi eyaleti у перекладі як «Силістренсько-Очаківський *еялет*», що всебічно відповідає змісту, як турецькому, так і слов'янсько-латинським найменуванням.

Територіальне розширення Силістренсько-Очаківського *еялету* зазнало певних змін переважно внаслідок приєднання балканських територій, пов'язаних з поступовим збільшенням кількості *санджаків*, що входять до *еялету*. У 60-х роках XVII ст. Евлія Челебі зазначав, що Силістра, «відповідно до законів Сулейман Хана, є столицею *еялету* Озі. ... у подальшому, відділивши від Румелійського *еялету*, було створено *еялет* Селістра з восьми санджаками: Нікболу (Нікопол), Кирк-Кілісе (Лозенград), Візе, Бендер, Аккерман, Озі (Очаків) і Килбурун (Кінбурн), а Силістренський *санджак* є престолом *паша-санджака*» [51, III. Kitar, s. 184]. За різними даними, кількість санджаків в *еялеті* доходила до дев'яти [52, р. 266], в залежності від часу утворення нових санджаків на основі дроблення найбільших Силістренського та Аккерманського, або перетворення великих *каза* на *санджаки*. Отже, до Силістренсько-Очаківського *еялету* було включено три послідовно утворених *санджаки*, у межах Буджака й Очаківської землі.

Адміністративним центром *еялету* спочатку була Силістра, але в залежності від обставин необхідності перебування на прикордонні, резиденція *бейлербея* могла бути як Силістрі так і в Аккермані, чи то в Бабадаг [3, р. 50-51]. У XVIII ст. резиденція *бейлербея*, або, як його тоді називали – *валії* (губернатора), знаходилася спочатку в Бендерській фортеці [73, с. 160], а в другій половині того ж століття в Очакові [62, р.20; 95, с. 65]. Усі ці зміни були продиктовані численними війнами Османської держави з Московією/Росією та

Польщезю, через що столиця *еялету* перемістилася з Силістри на периферію, для швидшого реагування на прикордонні протистояння.

У першій половині XVII ст. буджакських татар очолив Кантемир-мурза, завдяки якому татари мали досить стійку перевагу у протистоянні з козаками. Кантемир-мурза отримав від османської влади чин «двобунчежного бея», оскільки тримав «у своїх руках місто Бендер і навколишні села» [75, с.19]. Потім, у 1621 р., султан призначив Кантемір-мурзу на високу посаду Силістренського *бейлербея*, який обрав резиденцією *бейлербеїв* Бендерську фортецю, що залишалось чинним до його смерті у 1637 р. Через загрозу з боку Московії, Бендер став постійною резиденцією силістренського *бейлербея*. У 1700 р. султан відправив до Бендер одного зі своїх найздібніших сановників – великого *везіра* Юсуфа-пашу та «інших чиновників з Румелії під приводом ремонту Бендерської фортеці» [109, с. 145]. Юсуф-паша, оселившись у своїй новій резиденції у фортеці Бендер, відновив перервані дипломатичні контакти з гетьманом Іваном Мазепою і шведським королем Карлом XII. Столиця Силістренсько-Очаківського *еялету* і *паша-санджак* Бендер у 1709 р. перетворилася на європейський центр дипломатичних відносин і став осередком формування конституційних основ української державності.

Отже, досліджувана територія у своєму військово-адміністративному устрої поділена на три послідовно створені *санджаки*: Аккерманський, Бендерський та Очаківський, які є складовою частиною Силістренсько-Очаківського *еялету* [74, с. 86]. Водночас, на ранньому етапі свого існування Аккерманський і Силістренський санджаки були основою для створення зазначеного *еялету* [68, s. 19]. Кожний санджак вміщував декілька судово-адміністративних округів – *каза*, управління яких базувалось на об'єднаних громадах – *нахіє* і відкупних територіях – *мукатаа*. Загалом, основна частина османських володінь у регіоні Північно-Західного Причорномор'я підлягала централізованому адмініструванню османської вертикалі влади, де застосовувався сталий територіально-адміністративний устрій провінційного поділу Османської держави. Окрім цього, в регіоні містилась сукупність земель з різним способом адміністративного устрою без єдино визначеної системи управління, яке базувалось на традиційних формах організації цих громад і, як правило, підпорядковувалось адмініструванню Кримського ханства.

Джерела і література:

1. 3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560). Ankara,1993. С.247-248, док.№ 556 (2 Ra 967 / 02.12.1559); С. 421-422, док. № 936 (13 R 967/12.01.1560).
2. Beldiceanu N. La Moldavie Ottomane à la fin bu XV siècle et au début du XVI siècle. *Revue des études islamiques*. №2. 1969, Paris.
3. Birken, A. Die Provinzen des Osmanischen Reiches. Wiesbaden, 1976.
4. Başkanlık Osmanlı Arşivi (далі – BOA). Fon adı: “A. {DVNSAHK.Ö.”, Defter № 1-49. [1742 – 1874].
5. BOA. Fon adı: “A.NŞT.”, Defter № 1161, sayfa 4. [17 Ş 1007 / 15.03.1599].
6. BOA. Fon adı: “A.NŞT.”, Defter № 1355, sayfa 6-7.
7. BOA. Fon adı: “A_ {DVNSMHHM.d.”, Dosya № 49. Gömlek № 337. [991 (1583-1584)].
8. BOA. Fon adı: “A_ {DVNSMHHM.d.”, Dosya № 53. Gömlek № 328. [992 (1584-1585)].
9. BOA. Fon adı: “AE.SAMD.II.”, Dosya № 1, Gömlek № 20. [1104 L 12 / 16.06.1693].
10. BOA. Fon adı: “C.AS.”, Dosya № 1024, Gömlek № 44915. [1192 Z 19 / 08.01.1779].
11. BOA. Fon adı: “C.AS.”, Dosya № 1096, Gömlek № 48376 [1110 Ş 14 / 15.02.1699].
12. BOA. Fon adı: “C.AS.”, Dosya № 1222, Gömlek № 54863. [1184 Ra 24 / 18.07.1770].
13. BOA. Fon adı: “C.AS.”, Dosya № 319, Gömlek № 13206, [1197 Ca 14 / 17.04.1783].
14. BOA. Fon adı: “C.AS.”, Dosya № 344, Gömlek № 14273 [1178 C 11 / 06.12.1764].
15. BOA. Fon adı: “C.AS.”, Dosya № 43, Gömlek № 1994, [1110 Ş 14 / 15.02.1699].
16. BOA. Fon adı: “C.AS.”, Dosya № 60, Gömlek № 2827. [1182 Ş 18 / 28.12.1768].
17. BOA. Fon adı: “C.AS.”, Dosya № 73, Gömlek № 3438, [1180 M 02 / 10.06.1766].
18. BOA. Fon adı: “C.AS.”, Dosya № 932, Gömlek № 40372 [1189 R 08 / 08.06.1775].
19. BOA. Fon adı: “C.AS.”, Dosya № 957, Gömlek № 41605. [1202 S 18 / 29.11.1787].
20. BOA. Fon adı: “C.BDL.”, Dosya № 90, Gömlek № 4494, [1178 Ş 29 / 21.02.1765].

21. BOA. Fon adr: "C.DH.", Dosya № 32, Gömlek № 1559, [1121 Ra 29 / 08.06.1709].
22. BOA. Fon adr: "C.EV.", Dosya № 485, Gömlek № 24515. [1195 C 29 / 22.06.1781].
23. BOA. Fon adr: "C.EV.", Dosya № 508, Gömlek № 25691 [1184 Ş 29 / 18.12.1770].
24. BOA. Fon adr: "C.MF.", Dosya № 141, Gömlek № 7046 [1178 R 29 / 26.10.1764].
25. BOA. Fon adr: "C.ML.", Dosya № 13, Gömlek № 599, [1127 Za 06 / 03.11.1715].
26. BOA. Fon adr: "C.ML.", Dosya № 282, Gömlek № 11576. [1215 Z 20 / 04.05.1801].
27. BOA. Fon adr: "C.ML.", Dosya № 587, Gömlek № 24175, [1193 Z 29 / 07.01.1783].
28. BOA. Fon adr: "C.ML.", Dosya № 783. Gömlek № 31937 [1192 Ra 29 / 27.04.1778].
29. BOA. Fon adr: "C.MTZ.", Dosya № 19, Gömlek № 923, [1144 Za 13 / 08.05.1732].
30. BOA. Fon adr: "C.MTZ", Dosya № 3, Gömlek № 117, [1194 Za 19 / 16.11.1780].
31. BOA. Fon adr: "HAT.", Dosya № 10. Gömlek № 331A. [1197 Za 20 / 17.10.1783].
32. BOA. Fon adr: "HAT.", Dosya № 952, Gömlek № 40880. [1243 Z 29 / 12.07.1828].
33. BOA. Fon adr: "IE.AS." Dosya № 11, Gömlek № 1001.
34. BOA. Fon adr: "MAD", Defter № 21670.
35. BOA. Fon adr: "MAD". Defter № 0607 [1077 / 1666-1667].
36. BOA. Fon adr: "MAD". Defter № 4023. [1102 Z 29 / 23.09.1691].
37. BOA. Fon adr: "TK.d". Defter № 83 [1597].
38. BOA. Fon adr: "TT.d". Defter № 475 [977 / 06.1569-06.1570].
39. BOA. Fon adr: "TT.d". Defter № 483 [977 / 06.1569-06.1570].
40. BOA. Fon adr: "TT.d". Defter № 542.
41. BOA. Fon adr: "TT.d". Defter № 566.
42. BOA. Fon adr: "TT.d". Defter № 701 [1570].
43. *Călători străini despre țările române*. Vol. III-VI. București, 1968, 1980.
44. *Catalogul documentelor turcești*. Vol.II. (1455-1829). Întocmit de Mihail Guboglu. București, 1965.
45. Costăchescu N. *Documentele moldovenesti înainte de Ștefan cel Mare*. Vol. II. Iași, 1932.
46. *Cronici turcești privind țările române*. Vol.I-II. Sec. XV – mijlocul sec. XVII. Volum întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa A. Mehmet. București, 1966.
47. *Documente privitoare la istoria Românilor*. Vol. XI: adunate, adnotate și publicate de N. Iorga. București, 1900. № CCXLVI.
48. *Documente turcești privind istoria României*. Întocmit de Mustafa A. Mehmet. Vol.I. 1455-1774. Vol. II. 1774-1791 Vol.III. 1791-1812.. București, 1976, 1983, 1986.
49. Emeccen F. M. Yavuz sultan Selim. I Baskı. 2010.
50. Emeccen F. Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti. – In: TÜRKLER., Cilt. 9, Ankara, 2002.
51. Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî. Evliyâ Çelebi seyahatnâmesi. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini. III.-V. Kitap. Hazırlayanlar: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin. 1. baskı – İstanbul, 2001.
52. Gökbilgin M. T. Kanunî sultan Süleyman devri başlarında Rumeli eyaleti, livaları, şehir ve kasabaları. *Belleten. Türk Tarih Kurumu*. Cilt XX. Sayı 78. Ankara, Nisan, 1956.
53. Gökbilgin M. *Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar, Mülkler, Mukataalar*. İstanbul, 1952.
54. Gradeva R. Administrative System and Provincial Government in the Central Balkan Territories of the Ottoman Empire, 15th C. *The Turks*. Vol. 3. Ottomans. Ankara, 2002.
55. Guboglu, M. Inscipția sultanului Suleiman Magnificul în urma expediției în Moldova (1538/945). *Studii. Revista de istorie*. №2-3. București, 1956.
56. İhsanoğlu E. History of The Ottoman State, Society & Civilization. V.1. İstanbul, 2001.
57. Inalcık H. *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600*. London, 1994.
58. Katalog dokumentów tureckich. Dokumenty do dziejów polski i krajów ościennych w latach 1455-1672. Opracował Zygmunt Abrahamowicz / Katalog rękopisów orientalnych ze zbiorów polskich. Tom I. Część 1. Warszawa, 1959.
59. Keleş H. Akkerman Sancağı'nda Yavuz Sultan Selim Han Vakıfları. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Cilt.21, Sayı 2. Ankara, 2001.
60. Kılıç O. Beylerbeylikler/Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar (1362-1799). *Türkler*. Cilt.9. Ankara, 2002.
61. Kılıç O. XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması. *Osmanlı*. Cilt.6, Ankara, 1999.
62. Kolodziejczyk D. 1795`e Kadar Osmanlı-Leh İlişkilerinin Karakteri Üzerine Bazı Tespitler. *Türkler*. Cilt.9, Ankara, 2002.
63. Kolodziejczyk, D. Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki. 1672-1699. Warszawa, 1994.
64. Maxim M. Țările Române și Imperiul Otoman. *Istoria Românilor*. Vol. V. O epocă de înnoiri în spirit European (1601-1711/1716). București, 2002.

65. Mühimme defterleri. № 1. p.163. dok. № 923 (7.XI.1554).
66. Mühimme defterleri. № 2. p.208. dok.№1880, 5/I/1557.
67. Skarbiec dyplomatów papieskich, królewskich, książęcych; uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów. Zebrał i w treści opisał Ignacy Daniłowicz. Tom II. Wilno, 1862, Dok. № 1562. Rok 1431.
68. Tuncer H. *Aynı Ali Efendi: Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet Taksimatı*. Ankara, 1964.
69. Tuncer H. *Osmanlı İmparatorluğunda toprak hukuku, arazi kanunları ve kanun açıklamaları*. Ankara, 1962.
70. Veliman, V. Noi precizări în legătură cu haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea. *Revista de arhivelor*. 1984. N2. p. 203-212.
71. Veliman V. *Relațiile Româno-Otomane, 1711-1821: Documente turcești*. Bukurești, 1984. Doc. № 136.
72. Абрагамович З. Старая турецкая карта Украины с планом взрыва Днепровских порогов и атаки турецкого флота на Киев. *Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы* /под ред. А. С. Тверитиновой. Т. II. Москва, 1969.
73. Аствацатуров Г. *Бендерская крепость*. Бендери, 1997.
74. Бачинский А. Д., Добролюбовский А. О. Буджакская орда в XVI-XVII вв. (Историко-археологический очерк). *Социально-экономическая и политическая история Молдавии периода феодализма*. Кишинев, 1988.
75. Беер. История о жизни и делах молдавского господаря князя Константина Кантемира. Москва, 1783.
76. Грозданова Е. Налог джизье с балканских земель в системе доходов государственной казны Османской империи (по турецким документам). *Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы* /под ред. А. С. Тверитиновой. Т. III. Москва, 1974.
77. Димитров Стр., Жечев Н., Тонев В. *История на Добруджа*. Т. III. София, 1988.
78. Калицин, М., Муцафова Кр. Подбрани османски документи за Търново и Търновска каза. Велико Търново, 2003, с. 64, №2; с. 264, №20; с. 266, №1.
79. Киртоаге И. Г. Три новых османских документа по истории Молдавии. *Известия Академии наук Молдавской ССР. Серия общественных наук*. № 3. Кишинев, 1989.
80. Киртоаге И. Г. *Юг Днестровско-Прутского междуречья под Османским владением (1484-1595)*. Кишинев, 1992.
81. Киртоаге И. Г. Административно-территориальное деление юга Днестро-Прутского междуречья под турецким владением в XVI – первой половине XVIII века. *Социально-экономическая и политическая история Молдавии периода феодализма*. Кишинев, 1988.
82. Ковачев Р. *Самоков и Самоковска каза през XVI век според описи на Истанбулския османски архив*. София, 2001.
83. Материалы для истории Крымского ханства, извлеченные по распоряжению Императорской Академии Наук, из Московского Главного Архива Министерства Иностранных Дел' изд. В. В. Вельяминов-Зернов. Санкт-Петербург, 1864.
84. Мохов Н. А. *Молдавия эпохи феодализма (От древнейших времен до 1812 г.)*. Кишинев, 1964.
85. Нарушевич А. Таврикия или известия древнейшая и новейшая, о состоянии Крума, и его жителей до наших времен. Киев, 1788.
86. Народна Библиотека Св.Св. Кирил и Методи (*дали* – НБКМ), Ориенталски отдел. Фонд № 1. Арх.ед. 14646.
87. НБКМ, Ориенталски отдел. Фонд № 309А. Арх.ед. 32.
88. НБКМ, Ориенталски отдел. Фонд № 311А. Арх.ед. 2.
89. НБКМ, Ориенталски отдел., Фонд № 1. Арх.ед. 14646. Л. 1-3.
90. НБКМ, Ориенталски отдел., Фонд № 1. Арх.ед.15937. [1126 Safar 18 / 05.03.1714]
91. НБКМ, Ориенталски отдел., Фонд № 311А. Арх.ед. 2.
92. НБКМ, Ориенталски отдел., Фонд № 311А. Арх.ед. 73. Л. 1.
93. НБКМ, Ориенталски отдел., Фонд № Тч Арх.ед. 57/24.
94. НБКМ, Ориенталски отдел., Фонд ОАК. Арх.ед.178/22;
95. Недков Б. *Османо-турска дипломатика и палеография*. Т. I. София, 1966.
96. Обрешков В. Типология на административно-территориального деления на Балканите (средата на XIV – XV век). *Студия Балканика*. № 23: Изследвания в чест на чл.-кор. професор Стр. Димитров. Т. 1. София, 2001.
97. *Османская империя в первой четверти XVII века*. Москва, 1984.
98. Петрунь Ф. Нове про татарську старовину Бозько-Дністрянського степу. *Східний світ*. № 6. 1928.
99. Присоединение Крыма к России: Рескрипты, письма, реляции и донесения: В 4-х томах. Под редакцией Дубровина Н.Ф. Т. I: 1775-1777гг. Т. II: 1778 г. Т. III: 1779-1780 гг. Санкт-Петербург, 1885-1887.

100. Радушев Е., Ковачев Р. Опис на регистри от Истанбулския Османски Архив към генералната дирекция на държавните архиви на Република Турция. София, 1996.

101. Серета О. *Османско-українське степове порубіжжя в османсько-турецьких джерелах XVIII ст. [= XVIII. Yüzyıl Osmanlı Belgeleri Işığında Osmanlı-Ukrayna Bozkır Serhatti]*: [монографія]. Одеса: Астропринт, 2015.

102. Смирнов В. Д. *Крымское ханство под верховенством Оттоманской Порты в XVIII ст.* Одесса, 1889.

103. Стойков Р. Болгарские деревни и их население в кратких реестрах, джизье XVII в. *Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы* / под ред. А. С. Тверитиновой. Т. II. Москва, 1969.

104. Халиппа П. Н. *Бессарабия до присоединения к России. Исторический очерк.* Извлечено из «Бессарабского Сельскохозяйственного календаря» на 1914 г. Кишинев, 1914.

105. Цветкова, Б. За режима на стопанската обмяна между румънските и българските придунавски земи през XVI век – В: *Българо-румънски връзки и отношения през векове (XII- XIX в.)*: Изследвания. Т. 1. София, 1965.

106. Цветкова Б. *Проучвания на градско стопанство XV – XVI век.* София, 1972.

107. Agenția Națională a Arhivelor. F. 1. Op. 1. D. 3639.

108. Российский государственный архив древних актов. Ф. 293. Оп. 1. Д. 418. Л. 232.

109. Губоглу М. Турецкий источник 1740 г. о Валахии, Молдавии и Украине. *Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы* / под ред. А. С. Тверитиновой. Т. I. Москва, 1964.

References:

1. *3 Numaralı Mühimme Defteri* (966-968/1558-1560). Ankara, 1993. С. 247-248, док. № 556 (2 Ra 967 / 02.12.1559); С. 421-422, док. № 936 (13 R 967/12.01.1560). [in Turkish].

2. Beldiceanu, N. (1969) La Moldavie Ottomane à la fin du XV siècle et au début du XVI siècle. *Revue des études islamiques*. Paris. № 2. [in French].

3. Birken, A. (1976) *Die Provinzen des Osmanischen Reiches*. Wiesbaden. [in German].

4. *Başkanlık Osmanlı Arşivi* (as follows – BOA). Fon adı: “A_ {DVNSAHK.Ö.”, Defter № 1-49. [1742 – 1874]. [in Ottoman Turkish].

5. *BOA*. Fon adı: “A.NŞT.”, Defter № 1161, sayfa 4. [17 Ş 1007 / 15.03.1599]. [in Ottoman Turkish].

6. *BOA*. Fon adı: “A.NŞT.”, Defter № 1355, sayfa 6-7. [in Ottoman Turkish].

7. *BOA*. Fon adı: “A_ {DVNSMHHM.d.”, Dosya № 49, Gömlek № 337. [991 (1583-1584)]. [in Ottoman Turkish].

8. *BOA*. Fon adı: “A_ {DVNSMHHM.d.”, Dosya № 53, Gömlek № 328. [992 (1584-1585)]. [in Ottoman Turkish].

9. *BOA*. Fon adı: “AE.SAMD.II.”, Dosya № 1 , Gömlek № 20, [1104 L 12 / 16.06.1693]. [in Ottoman Turkish].

10. *BOA*. Fon adı: “C.AS.”, Dosya № 1024, Gömlek № 44915. [1192 Z 19 / 08.01.1779]. [in Ottoman Turkish].

11. *BOA*. Fon adı: “C.AS.”, Dosya № 1096, Gömlek № 48376 [1195 B 09 / 01.07.1781]. [in Ottoman Turkish].

12. *BOA*. Fon adı: “C.AS.”, Dosya № 1222, Gömlek № 54863. [1184 Ra 24 / 18.07.1770]. [in Ottoman Turkish].

13. *BOA*. Fon adı: “C.AS.”, Dosya № 319, Gömlek № 13206 , [1197 Ca 14 / 17.04.1783]. [in Ottoman Turkish].

14. *BOA*. Fon adı: “C.AS.”, Dosya № 344, Gömlek № 14273 [1178 C 11 / 06.12.1764]. [in Ottoman Turkish].

15. *BOA*. Fon adı: “C.AS.”, Dosya № 43, Gömlek № 1994 , [1110 Ş 14 / 15.02.1699]. [in Ottoman Turkish].

16. *BOA*. Fon adı: “C.AS.”, Dosya № 60, Gömlek № 2827. [1182 Ş 18 / 28.12.1768]. [in Ottoman Turkish].

17. *BOA*. Fon adı: “C.AS.”, Dosya № 73, Gömlek № 3438 , [1180 M 02 / 10.06.1766]. [in Ottoman Turkish].

18. *BOA*. Fon adı: “C.AS.”, Dosya № 932, Gömlek № 40372 [1189 R 08 / 08.06.1781]. [in Ottoman Turkish].

19. *BOA*. Fon adı: “C.AS.”, Dosya № 957, Gömlek № 41605. [1202 S 18 / 29.11.1787]. [in Ottoman Turkish].

20. *BOA*. Fon adı: “C.BDL.”, Dosya № 90, Gömlek № 4494 , [1178 Ş 29 / 21.02.1765]. [in Ottoman Turkish].

21. *BOA*. Fon adı: “C.DH.”, Dosya № 32, Gömlek № 1559 , [1121 Ra 29 / 08.06.1709]. [in Ottoman Turkish].

22. *BOA*. Fon adı: “C.EV.”, Dosya № 485, Gömlek № 24515. [1195 C 29 / 22.06.1771]. [in Ottoman Turkish].

23. *BOA*. Fon adı: “C.EV.”, Dosya № 508, Gömlek № 25691 [1184 Ş 29 / 18.12.1770]. [in Ottoman Turkish].

24. *BOA*. Fon adı: “C.MF.”, Dosya № 141, Gömlek № 7046 [1178 R 29 / 26.10.1764]. [in Ottoman Turkish].

25. *BOA*. Fon adı: “C.ML.”, Dosya № 13, Gömlek № 599 , [1127 Za 06 / 03.11.1715]. [in Ottoman Turkish].

26. *BOA*. Fon adı: “C.ML.”, Dosya № 282, Gömlek № 11576. [1215 Z 20 / 04.05.1801]. [in Ottoman Turkish].

27. *BOA*. Fon adı: “C.ML.”, Dosya № 587, Gömlek № 24175, [1193 Z 29 / 07.01.1780]. [in Ottoman Turkish].

28. *BOA*. Fon adı: “C.ML.”. Dosya № 783. Gömlek № 31937 [1192 Ra 29 / 27.04.1778]. [in Ottoman Turkish].

29. *BOA*. Fon adı: “C.MTZ.”, Dosya № 19, Gömlek № 923 , [1144 Za 13 / 08.05.1732]. [in Ottoman Turkish].

30. BOA. Fon ad: "C.MTZ", Dosya № 3, Gömlek № 117, [1194 Za 19 / 16.11.1780]. [in Ottoman Turkish].
31. BOA. Fon ad: "HAT.", Dosya № 10. Gömlek № 331A. [1197 Za 20 / 17.10.1783]. [in Ottoman Turkish].
32. BOA. Fon ad: "HAT.", Dosya № 952, Gömlek № 40880. [1243 Z 29 / 12.07.1828]. [in Ottoman Turkish].
33. BOA. Fon ad: "IE.AS." Dosya № 11, Gömlek № 1001. [in Ottoman Turkish].
34. BOA. Fon ad: "MAD", Defter № 21670. [in Ottoman Turkish].
35. BOA. Fon ad: "MAD", Defter № 0607 [1077 / 1666-1667]. [in Ottoman Turkish].
36. BOA. Fon ad: "MAD", Defter № 4023. [1102 Z 29 / 23.09.1691]. [in Ottoman Turkish].
37. BOA. Fon ad: "TK.d". Defter № 83 [1597]. [in Ottoman Turkish].
38. BOA. Fon ad: "TT.d". Defter № 475 [977 / 06.1569-06.1570]. [in Ottoman Turkish].
39. BOA. Fon ad: "TT.d". Defter № 483 [977 / 06.1569-06.1570]. [in Ottoman Turkish].
40. BOA. Fon ad: "TT.d". Defter № 542. [in Ottoman Turkish].
41. BOA. Fon ad: "TT.d". Defter № 566. [in Ottoman Turkish].
42. BOA. Fon ad: "TT.d". Defter № 701 [1570]. [in Ottoman Turkish].
43. *Călători străini despre țările române. Vol. III-VI. București, 1968,1980.* [in Ottoman Turkish].
44. *Catalogul documentelor turcești.* (1965) Întocmit de Mihail Guboglu. București, vol. 2 (1455-1829). [in Romanian].
45. Costăchescu, N. (1932) *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare.* Iași, vol. 2. [in Romanian].
46. *Cronici turcești privind țările române. Sec. XV – mijlocul sec. XVII* (1966). Volum întocmit de Mihail Guboglu și Mustafa A. Mehmet. București, vol. 1-2. [in Romanian].
47. *Documente private la istoria Românilor* (1900). Vol. XI: Iorga N.ed. București. № CCXLVI. [in Romanian].
48. *Documente turcești privind istoria României.* Întocmit de Mustafa A. Mehmet. Vol.I. 1455-1774. Vol.II. 1774-1791 Vol.III. 1791-1812. București, 1976, 1983, 1986. [in Romanian].
49. Emecen, F. M. (2010) *Yavuz sultan Selim.* I Baskı. [in Turkish].
50. Emecen, F. (2002) Sultan Süleyman Çağı ve Cihan Devleti. *Türkler.* Ankara. Cilt.9. [in Turkish].
51. Evliyâ Çelebi (2001). Derviş Mehmed Zillî. Evliyâ Çelebi seyahatnâmesi. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 307 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini. III-V. Kitap. Hazırlayanlar: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İbrahim Sezgin. I. Baskı. İstanbul. [in Ottoman Turkish].
52. Gökbilgin, M. T. (1956) Kanunî sultan Süleyman devri başlarında Rumeli eyaleti, livaları, şehir ve kasabaları. *Belleten. Türk Tarih Kurumu.* Ankara; Nisan. Cilt XX. Sayı 78. [in Turkish].
53. Gökbilgin, M. T. (1952) *XV-XVI Asırlarda Edirne ve Paşa Livası: Vakıflar, Mülkler, Mukataalar.* İstanbul. [in Turkish].
54. Gradeva, R. (2002) Administrative System and Provincial Government in the Central Balkan Territories of the Ottoman Empire, 15th c. *The Turks.* Ankara. Vol. 3. Ottomans. [in Turkish].
55. Guboglu, M. (1956) Inscriptiia sultanului Suleiman Magnificul în urma expediției în Moldova (1538/945). *Studii. Revista de istorie.* București, №2-3. [in Romanian].
56. İhsanoğlu, E. (2001) *History of The Ottoman State, Society & Civilization.* İstanbul, vol.1. [in Turkish].
57. Inalcik, H. (1994) *The Ottoman Empire. The Classical Age 1300-1600.* London. [in English]
58. *Katalog dokumentów tureckich* (1959). Dokumenty do dziejów polski i krajów ościennych w latach 1455-1672. Opracował Zygmunt Abrahamowicz / Katalog rękopisów orientalnych ze zbiorów polskich. Warszawa, tom I, część 1. [in Polish].
59. Keleş, H. (2001) Akkerman Sancağı'nda Yavuz Sultan Selim Han Vakıfları. – G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi. Ankara, cilt. 21, sayı 2. [in Turkish].
60. Kılıç, O. (2002) Beylerbeylikler/Eyaletler, Kaptanlıklar, Voyvodalıklar (1362-1799). *Türkler.* Ankara, cilt.9. [in Turkish].
61. Kılıç, O. (1999) XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin Eyalet ve Sancak Teşkilatlanması. *Osmanlı.* Ankara, cilt.6. [in Turkish].
62. Kolodziejczyk, D. (2002) 1795'e Kadar Osmanlı-Leh İlişkilerinin Karakteri Üzerine Bazı Tespitler. *Türkler.* Ankara, cilt.9. [in Turkish].
63. Kolodziejczyk, D. (1994) *Podole pod panowaniem tureckim. Ejalet Kamieniecki.* 1672-1699. Warszawa. [in Polish].
64. Maxim, M. (2002) Țările Române și Imperiul Otoman. *Istoria Românilor.* O epocă de înnoiri în spirit European (1601-1711/1716). București, vol. V. [in Romanian].
65. *Mühimme defterleri.* № 1. p. 163. dok. № 923 (7.XI.1554). [in Ottoman Turkish].
66. *Mühimme defterleri.* № 2. p. 208. dok. № 1880, 5/1/1557. [in Ottoman Turkish].
67. Skarbiec dyplomatów papieskich, królewskich, książęcych; uchwał narodowych, postanowień różnych władz i urzędów posługujących do krytycznego wyjaśnienia dziejów Litwy, Rusi Litewskiej i ościennych im krajów (1862). Zebrał i w treści opisał Ignacy Daniłowicz. Wilno, tom II, dok. № 1562 (rok 1431). [in Polish].
68. Tuncer, H. (1964) Aynî Ali Efendi: Osmanlı İmparatorluğu'nda Eyalet Taksimatı. Ankara. [in Turkish].
69. Tuncer, H. (1962) Osmanlı İmparatorluğunda toprak hukuku, arazi kanunları ve kanun açıklamaları. Ankara.

70. Veliman, V. (1984) Noi precizări în legătură cu haraciul Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea. *Revista de arhivele*. N 2. pp. 203-212. [in Romanian].
71. Veliman, V. (1984) Relațiile Româno-Otomane, 1711-1821: Documente turcești. Bukurești, doc. № 136. [in Romanian & in Ottoman Turkish].
72. Abrahamovich, Z. (1969) Staria turetskaia karta Ukrainy s planom vzryva Dneprovskikh porogov i ataki turetskogo flota na Kyiv. *Vostochnye istochniki po istorii narodov Yugo-Vostochnoy i Tsentralnoy Evropy*. Moskva, t. II. [in Russian].
73. Astvatsaturov, H. (1997) *Benderskaia krepost*. Bendery. [in Russian].
74. Bachinskiy, A. D. & Dobrolubskiy A. O. (1988) Budzhakskaya orda v XVI-XVII vv. (Istoriko-arkheologicheskoy ocherk). *Sotsialno-ekonomicheskaya i politicheskaya istoriya Moldavii perioda feodalizma*. Kyshinev. [in Russian].
75. Beer. Istoriya o zhizni i delakh moldavskogo hospodaria kniazia Konstantina Kantemira. Moskva, 1783. [in Russian].
76. Grozdanova, E. (1974) Nalog dzhyzie s balkanskikh zemel v sisteme dokhodov gosudarstvennoi kazny Osmanskoj imperii (po turetskim dokumentam). *Vostochnye istochniki po istorii narodov Yugo-Vostochnoy i Tsentralnoy Evropy*. Moskva, t.III. [in Russian].
77. Dimitrov, Str., Zhechev N. & Tonev V. (1988) *Istoriya na Dobrudzha*. Sofia, t.III. [in Bulgarian].
78. Kalitsin, M. & Mutafova Kr. (2003) *Podbrani osmanski dokumenti za Tarnovo i Tarnovska kaza*. Veliko Tarnovo, 64, №2; s. 264, №20; s. 266, № 21. [in Bulgarian].
79. Kyrtoage, I. H. (1989) Tri novykh osmanskikh dokumenta po istorii Moldavii. *Izvestiya Akademii nauk Moldavskoi SSR. Seriya obshchestvennykh nauk*. Kishinev, vol. 3. [in Romanian].
80. Kyrtoage, I. H. (1992) *Yug Dnestrovsko-Prutskogo mezhdurechia pod Osmanskim vladychestvom (1484-1595)*. Kishinev. [in Romanian].
81. Kyrtoage, I. H. (1988) Administrativno-territorialnoe delenie yuga Dnestro-Prutskogo mezhdurechia pod turetskim vladychestvom v XVI – pervoi polovine XVIII veka. *Sotsialno-ekonomicheskaya i politicheskaya istoria Moldavii perioda feodalizma*. Kishinev. [in Romanian].
82. Kovachev, R. (2001) Samokov i Samokovskata kaza prez XVI vek spored opisi na Istanbulskiya osmanski arkhiv. Sofia. [in Bulgarian].
83. *Materialy dlia istorii Krymskogo khanstva*, izvlechennye po rasporyazheniyu Imperatorskoj Akademii Nauk, iz Moskovskogo Glavnogo Arkhiva Ministerstva Inostrannykh Del (1864). Sankt-Peterburg. [in Russian].
84. Mokhov, N. A. (1964) *Moldaviya epokhi feodalizma (Ot drevneishikh vremen do 1812 h.)*. Kishinev. [in Russian].
85. Narushevich, A. (1788) *Tavrikiya ili izvestiya drevneishyia i noveishyia, o sostoianii Kryma, i ego zhyteliakh do nashykh vremen*. Kyiv. [in Russian].
86. *Narodna Biblioteka Sv.Sv. Kiril i Metodi* (as follows – NBKM), Orientalski otdel. Fond № 1. Arkh.ed. 14646. [in Ottoman Turkish].
87. NBKM, Orientalski otdel. Fond № 309A. Arkh.ed. 32. [in Ottoman Turkish].
88. NBKM, Orientalski otdel. Fond № 311A. Arkh.ed. 2. [in Ottoman Turkish].
89. NBKM, Orientalski otdel., Fond № 1. Arkh.ed. 14646. L. 1-3. [in Ottoman Turkish].
90. NBKM, Orientalski otdel., Fond № 1. Arkh.ed. 15937. [1126 Safar 18 / 05.03.1714]. [in Ottoman Turkish].
91. NBKM, Orientalski otdel., Fond № 311A. Arkh.ed. 2. [in Ottoman Turkish].
92. NBKM, Orientalski otdel., Fond № 311A. Arkh.ed. 73. L. 1. [in Ottoman Turkish].
93. NBKM, Orientalski otdel., Fond № Tch Arkh.ed. 57/24. [in Ottoman Turkish].
94. NBKM, Orientalski otdel., Fond OAK. Arkh.ed. 178/22. [in Ottoman Turkish].
95. Nedkov, B. (1966) *Osmano-turska diplomatika i paleografija*. Sofia, t. 1. [in Bulgarian].
96. Obreshkov, V. (2001) Tipologhija na admnystrativno-terytorialnoto delenyie na Balkanyte (sredata na XIV – XV vek). *Studya Balkanika*. Sofiya, t. 1, vol. 23: Yzsledvaniya v chest na chl.-kor. pr. Str. Dymytrov. [in Bulgarian].
97. *Osmanska imperiya v pervoi chetverti XVII veka*. (1984) Moskva. [in Russian].
98. Petrun, F. (1928) Nove pro tatarsku starovynu Bozko-Dnistrianskoho stepu. *Skhidnyi svit*. № 6. [in Ukrainian].
99. *Prisoedinenie Kryma k Rossii*: Reskripty, pisma, reliatsii i doneseniya: V 4-kh tomakh. Pod redaktsiey Dubrovina N.F. T. I: 1775-1777hh. T. II: 1778 h. T. III: 1779-1780 hh. (1885-1887). Sankt-Peterburg. [in Russian].
100. Radushev, E. & Kovachev R. (1996) *Opys na registri ot Istanbulskiya Osmanski Arkhiv kam generalnata direktsiya na darzhavnite arkhivi na Republika Turtsia*. Sofia. [in Bulgarian].
101. Sereda O. (2015) *Osmansko-ukrainske stepove porubizhzhia v osmansko-turetskykh dzhherelakh XVIII st. [= XVIII. Yizyl Osmanli Belgeleri İşğında Osmanlı-Ukrayna Bozkar Serhattı]*: [monohrafiya]. Odesa: Astroprint. [in Ukrainian].
102. Smirnov, V. D. (1889) *Krymskoe khanstvo pod verkhovenstvom Ottomanskoj Porty v XVIII stoletii*. Odessa. [in Russian].

103. Stoikov, R. (1969) Bolgarskie derevni i ikh naselenie v kratkikh reestrakh, dzhyzie XVII v. *Vostochnye istochniki po istorii narodov Yugo-Vostochnoy i Tsentralnoi Evropy*. Moskva, t. 2. [in Russian].
104. Khalippa, P. N. (1914) *Bessarabiya do prisoedineniya k Rossii. Istorycheskiy ocherk. Izvlecheno iz „Bessarabskogo Selskokhoziaistvennogo kalendara” na 1914 g.* Kishinev. [in Russian].
105. Tsvetkova, B. (1965) Za rezhima na stopanskata obmiana mezhdu rumanskite y bulgarskite pridunavski zemi prez XVI vek. *Balgaro-rumanski vrazki i otnosheniya prez vekove (XII-XIX v.): Izsledvaniya*. Sofia, t.1. [in Bulgarian].
106. Tsvetkova, B. (1972) *Prouchvaniya na gradsko stopanstvo XV – XVI vek*. Sofia. [in Bulgarian].
107. *Agenția Națională a Arhivelor*. F.1. Op.1. D.3639. [in Ottoman Turkish].
108. *Rossiyskiy gosudarstvennyi arkhiv drevnikh aktov*. F. 293. Op.1. D.418. L.232. [in Russian].
109. Guboglu, M. (1964) Turetskiy istochnik 1740 g. o Valakhii, Moldavii i Ukraine. *Vostochnye istochniki po istorii narodov Yugo-Vostochnoy i Tsentralnoi Evropy*. Moskva, t. 1. [in Russian].